

ทางร่มเย็น

คุณแม่ปลั่ง บัวทอง และคณะญาติมิตร

พิมพ์ถวายเพื่อแจกเป็นธรรมทาน

จำนวน ๙,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด โทร. ๘๙๕๒๓๐๐-๓ แฟกซ์ ๘๙๕๒๓๐๔

ทางร่มเย็น

โดย

พระธรรมวิสุทธิมงคล

(ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน)

วัดป่าบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

สารบัญ

หน้า

"

อันคำชมเชยนอกจากตัวเรานั้น อย่าเชื่อมั่นประมาณยิ่งกว่าการสังเกตดูใจ คน วาจาของเขา นั่นเป็นจุดสำคัญและจำเป็นมากกว่าสิ่งใด ปราชญ์ท่านไม่ลืมตัว และวางตนต่อโลกให้ได้สม่ำเสมอ เพราะท่านมองดูตัวท่าน ไว้พร้อมทุกสิ่ง ไม่หนีแนวที่มาสัมพันธ์.

"

กัณฑ์ที่ ๑
ให้มีศีลเป็นรั้วกั้นปาก

วันนี้ จะพูดเรื่องปาก ว่าสำคัญเพียงไร เพื่อจะได้ระมัดระวังในการใช้ปากให้มาก คนเรานั้น กินก็ปาก พูดก็ปาก บ่นก็ปาก ติฉินนินทาเขาก็ปาก ส่วนการสรรเสริญเขานั้นมีน้อย..... ปากนั้นจึงสำคัญ ท่านว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท หนังสือเป็นตรี กระทบกระเทือนได้มากรวดเร็วด้วย กิริยาของกายนั้นไม่ค่อยเท่าไร แต่กิริยาของวาจานั้นรวดเร็วมากด้วยมีจิตอยู่ภายใน เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงสอนให้มีศีลธรรมท่านว่าเพื่อเป็นรั้วกั้นปาก ให้เลือกเฟ้นเสียก่อนจึงค่อยพูดออกมา ผู้ฟังก็จะซาบซึ้งจับจิตเห็นด้วย ไม่โดดข้ามไปข้ามมา ข้ามเรื่อยไปหาเหตุหาผลไม่ได้ เพราะตัวเองหาเหตุผลไม่ได้ กิริยาที่แสดงออกจากผู้ที่หาเหตุผลไม่ได้ จึงไม่มีสาระนอกจากความเสียหาย เมื่อออกจากปากตนแล้วมีแต่จะกระทบกระเทือนใจผู้อื่น พระพุทธเจ้าท่านสั่งสอนก็เพื่อให้มีกฎมีระเบียบ ระเบียบนั้นทำให้คนสวยงาม รูปร่างคนเรานั้นมันเกิดมาด้วยอำนาจแห่งกรรม มาตกแต่งอะไรไม่ได้ รูปร่างเกิดมาเป็นอย่างไรก็ต้องเป็นไปอย่างนั้น แต่กิริยามารยาทอัธยาศัยใจคอเป็นสิ่งที่เราฝึกฝนได้ด้วยศีลธรรม ศีลธรรมจึงเป็นเครื่องมืออันดีเยี่ยมไม่มีเครื่องมือใดจะเสมอเหมือนที่

จะทำมนุษย์ของเราให้ได้ดี และดีเยี่ยมได้เช่นเดียวกัน องค์พระพุทธเจ้า แต่ก่อนก็เป็นคนธรรมดาที่อยู่ในฐานะสูง คือ ท่านเป็นกษัตริย์ แม้จะเป็นกษัตริย์ก็เหมือนกับคนทั่ว ๆ ไป ยังไม่วิเศษวิโสอะไรนัก แต่พอพระองค์น้อมนำอรรถธรรมเข้าไปสู่พระทัย กาย วาจา ฝึกหัดดัดแปลงกายวาจาและใจให้สงบเยือกเย็นขึ้นโดยลำดับ สิ่งที่เป็นพิษเป็นภัย ซึ่งก่อตัวอยู่ภายในจิตมาแต่ดั้งเดิมและได้แสดงออกเป็นความเสียหายมากน้อย ก็ค่อยจางไปจางไป เพราะน้ำที่สะอาดคือศีลธรรมชะล้าง จิตใจก็สะอาด กาย วาจา ที่ระบายออกทั้งความประพฤติก็สะอาด เมื่อจิตสะอาดเต็มที่แล้วทุกสิ่งทุกอย่างก็สะอาดตามกันไปทั้งหมด

นั่นแหละ พระพุทธเจ้าท่านจึงดี ดีเลิศ เลิศเพราะอำนาจแห่งศีลธรรมเป็นเครื่องขัดเกลาหรือเป็นเครื่องชะล้าง และก็มีศีลธรรมนั่นแล คือน้ำที่สะอาดชะล้างสิ่งสกปรกโสมมในมวลจักรวาล เฉพาะอย่างยิ่งภายในใจ มองไม่เห็นได้ง่าย ๆ แม้จะอยู่กันมานานตั้งกัปตั้งกัลป์ เราก็มองไม่เห็นได้ว่าสิ่งนี้เป็นใคร เราจึงมีความสนิทติดจมกับสิ่งเหล่านี้เรื่อยไป คนเราจึงไม่ยอมรับผิด ส่วนมากจะไม่ค่อยยอมรับผิดกัน ถ้ายอมรับผิดก็จะกลายเป็นเรื่องของธรรมะ ไม่ยอมรับผิดก็เป็นเรื่องของฝ่ายต่ำที่ฝังอยู่ภายในใจ เราสนิทติดจมกับมัน เชื่อมัน จึงไม่มีทางแยกแยะได้ว่า อะไรเป็นเรา อะไรเป็น

ฝ่ายต่ำ อะไรเป็นฝ่ายไม่ดี ฝ่ายไม่ดีกับเรานั้นเป็นอันเดียวกันหรือไม่ เราจึงทราบไม่ได้อะไร เราก็เป็นเราไปหมดแม้ที่สุดความผิดความไม่ดีเลยก็เป็นเรา เราทำอะไรลงไปคนอื่นเขาติฉินนินทา เราก็ไม่ยอมรับสิ่งนั้น เรายังต้องตัดออกไปเสียอีกเพราะเราต้องการของดี แต่หาของดีไม่เจอ เพราะไม่ทราบวิธีจะหาของดีนั้นจะหาได้อย่างไร นี่แหละมนุษย์เราไม่มีเจตนาจะให้เป็นไปอย่างนั้น แต่มันก็เป็นไปโดยหลักธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือกว่าอันเป็นฝ่ายต่ำนั้นแลเป็นผู้มีอำนาจมาก บังคับจิตใจ กาย วาจาของตนให้เสียไปได้

ด้วยเหตุนี้ ศีลธรรมจึงเป็นของจำเป็นที่มนุษย์ผู้ต้องการความสุขความเจริญ จะต้องเสาะแสวงหามาเป็นเครื่องขัดเกลาหรือชะล้างตนให้มีความสงบ ที่เราทั้งหลายได้อุตส่าห์มาสละเวล่ำเวลาหน้าที่การงานมาเพื่อเสาะแสวงหาศีลธรรม มีการให้ทานตามกำลังความสามารถของตน แล้วยังสดับธรรมเพื่อเข้าสู่ใจ ให้ใจเรารู้ผิดรู้ถูก รู้ดีรู้ชั่ว รู้เรื่องของศาสนาว่ามีความจำเป็นต่อเราอย่างไรบ้าง ส่วนมากคนเราเห็นว่าศาสนาอยู่กับวัดกับวากับคัมภีร์ใบลาน ไม่ได้เห็นว่าศาสนาอยู่กับเราอยู่กับใจเรา เพราะฉะนั้นเราจึงไม่เชื่อว่าเป็นความจำเป็นสำหรับเรากับศาสนา เห็นศาสนาเป็นของพระสงฆ์ ของพระเจ้า ของเถร เณร ชีไปเสียเราไม่ได้เกี่ยวข้อง นี่เป็นความเห็นของคนส่วนมาก แม้ผู้นับถือศาสนาเฉพาะอย่างยิ่งผู้

นับถือพุทธศาสนาก็มีอยู่มาก ซึ่งเป็นความสำคัญที่ผิด ความเห็นผิด ไม่ใช่ความเห็นที่ถูกต้องตามหลักศาสนธรรมที่พระ-พุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้นั้นเลย ความเห็นที่ถูกต้องก็คือว่า เรามีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนาโดยตรง ศาสนาไม่มีอะไรกับเรา เราจะทำดีทำชั่วศาสนาไม่ได้รับความล่มจมเสียหายหรือได้ดิบได้ดีอะไรจากเรา ศาสนาก็คือโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันเป็นแบบฉบับเช่นเดียวกับหลักวิชาที่เราได้เรียนมา เราจะปฏิบัติตามหรือไม่ปฏิบัติตาม หลักวิชานั้นก็มิได้ล่มจมเสียหายไป ไม่ติดคุกติดตะราง ส่วนที่ติดคุกติดตะรางเป็นความฉิบหายนั้น คือเรา นี่ศาสนาก็เช่นนั้นเหมือนกัน เราอยากเป็นคนดี อยากมีความสุขความเจริญ จึงต้องเสาะแสวงหาศาสนาอันเป็นแบบฉบับที่ถูกต้องนำมาประพฤติปฏิบัติ ศาสนาจึงมีความจำเป็นนัก เรามีความจำเป็นมากต่อศาสนาที่จะต้องประพฤติกาย วาจา ใจของเราให้เป็นไปตาม เมื่อเป็นเช่นนั้นศาสนากับเราก็มีความจำเป็น ทีนี้ศาสนาก็เป็นของเรามิใช่เป็นของใคร เพราะศาสนาเป็นของกลางเหมือนกับสมบัติกลางที่มีอยู่ทั่วแผ่นดิน ใครมีความขยันหมั่นเพียรเฉลียวฉลาดเสาะแสวงหาความดีจากธรรมก็ได้เช่นนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นวงศาสนาของพระพุทธเจ้าจึงมีขึ้น ที่วิเศษนั้นก็มีเป็นกัลยาณชนเรียกว่าพุทธบริษัททั่ว ๆ ไปก็มี ที่ได้ผลมาจากศาสนาในนามว่าเป็นคนดี-เป็นผู้ดีก็มี เป็นสุภาพชน-เป็นคนดีเยี่ยม คนดีเยี่ยมได้แก่ท่านผู้สามารถประพฤติปฏิบัติธรรมตามหลักของ

พระพุทธเจ้าโดยถูกต้อง ตลอดทั้งสามารถบรรลุธรรมขั้นสูงสุดได้ บรรลุนิพพานธรรมได้ ท่านผู้นั้นเป็นผู้วิเศษ ใครจะเสกสรรค์ปั้นยอว่าเป็นผู้วิเศษหรือไม่วิเศษนั้นเป็นหลักธรรมชาติประเภทที่วิเศษอยู่แล้วในองค์ของท่าน ในใจของท่านนั่นละเป็นประเภทที่หนึ่ง ดังพระพุทธเจ้าของเราเป็นประเภทผู้วิเศษสุดยอดของโลกทั้งสาม แล้วก็สาวกอรหันต์ของท่านที่เราเปล่งวาจาถึงท่านว่า **'พุทธัง สรณัง คัจฉามิ สังฆัง สรณัง คัจฉามิ'** เปล่งถึงพระนามของพระพุทธเจ้า และนามของพระสาวกทั้งหลาย เพราะท่านเป็นผู้วิเศษเป็นผู้ไว้ใจได้ พึ่งเป็นพึ่งตายได้จริงๆ **'ธัมมัง สรณัง คัจฉามิ'** เป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์อยู่ในจิต ภายในพระทัยของพระพุทธเจ้าและพระสาวกนั้น เราทั้งหลายได้กราบไหว้บูชาทั้งสามรัตนะซึ่งแปลว่าแก้วสามดวง แก้วอันวิเศษดวงที่เรากราบไหว้บูชาตลอดมาเพราะเป็นของวิเศษนัก ผู้ปฏิบัติที่ไม่สามารถปฏิบัติถึงขนาดนั้นก็เป็นผู้ดีเป็นคนดีเป็นอันดับหนึ่ง เพราะฉะนั้นคนเราจึงดีได้เพราะการอบรมสั่งสอน

เครื่องมือแห่งการอบรมสั่งสอนไม่มีเครื่องมือใดจะเกินศาสนาไปได้ สอนตั้งแต่พื้น ๆ สอนตั้งแต่เด็กสอนเด็กให้เป็นเด็กดี ผู้ใหญ่วัยรุ่นก็ให้เป็นเด็กดีเรื่อยมา จนกระทั่งเป็นผู้ใหญ่อย่างพวกเราก็ให้เป็นคนดี พระก็สอนให้เป็นพระดีเณรดี และต่างคนต่างตั้งใจปฏิบัติดัดกายวาจาใจของตนให้

เป็นไปตามนั้นแล้วก็จะได้ พระดี เณรดี คนดี เด็กดีเรื่อยไป นี่แหละ "ดี" จึงได้มาจากศาสนา ศาสนาจึงจำเป็นสำหรับพวกเรา ดังที่เราทั้งหลายได้นับถือ กราบไหว้ มาทำบุญทำทาน ล้วนแล้วแต่ได้ดำเนินมาตามหลักศาสนาที่สอน จึงขอให้พากันนำหลักศาสนานี้มาประพฤติปฏิบัติดัดกายวาจาใจของตนให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง เป็นไปเพื่อความสำเร็จ สงบร่มเย็นแก่ตนและผู้เกี่ยวข้องมากน้อย โลกเราก็จะร่มเย็น ถ้าศาสนาไม่มีในโลก คนไม่สนใจต่อศาสนาเลย ศาสนาไม่มีเลยในจิตใจของโลกแล้ว ไม่มีโลกใดที่จะร้อนยิ่งกว่าโลกมนุษย์ เพราะโลกมนุษย์เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้ฉลาด คือมนุษย์เป็นอันดับแรก มนุษย์เรานั้นฉลาดมากถ้าจะทำตัวให้ดีก็จะดีเยี่ยมกว่าสัตว์ทั้งหลาย หากว่าปราศจากศีลธรรมเสียแล้วมนุษย์ซึ่งฉลาดอยู่แล้วตามพื้นเพ จะทำความล่มจมฉิบหายป่นปี้ให้แก่กันมากมายที่สุดไม่มีใครเกินมนุษย์ได้เลย จะอยู่ใต้น้ำก็ทำลายกันได้ อยู่บนบกก็ทำลายกันได้ อยู่บนฟ้าอากาศก็ทำลายกันได้ทั้งนั้น มนุษย์เรานี้ฉลาดนัก แต่เมื่อมีศีลธรรมแล้วอันใดที่เป็นความผิดทั้งเขาผิดทั้งเรา เดือดร้อนทั้งเขาเดือดร้อนทั้งเรา, เสียหายทั้งเขาเสียหายทั้งเรา, ทุกข์ทั้งเขาทุกข์ทั้งเรา, สิ่งนั้นไม่ทำ เมื่อไม่ทำแล้วความเสียหายทั้งเขาก็ไม่มีทั้งเราก็ไม่มี ความทุกข์ของเขาก็ไม่มีของเราก็ไม่มี มีแต่ความร่มเย็นเป็นสุข เพราะอำนาจแห่งความดีมีศีลธรรม นี่แหละมนุษย์สามารถจะทำได้ด้วยความฉลาด เราสามารถทำตนให้ร่มเย็นเป็นสุขได้

เพราะอำนาจแห่งความฉลาดของตน หลักของความดีอยู่ที่ตรงนี้ คำว่าศาสนานั้นเป็นกิริยาอาการแห่งธรรมที่ท่านแสดงออก บอกทั้งฝ่ายเหตุบอกทั้งฝ่ายผล เหตุคือให้ละอย่างนั้น ๆ ในสิ่งที่ไม่ดี และบำเพ็ญอย่างนั้น ๆ ในสิ่งที่ดีให้มีความเข้มแข็งขยันหมั่นเพียรในสิ่งที่ดี สิ่งที่มีประโยชน์ นี่เป็นกิริยาแห่งธรรม ผลคือความสุขมากน้อยจะเกิดขึ้นจากการบำเพ็ญและการถอดถอนโดยลำดับ จนกระทั่งถึงผลสุดยอดที่เราประพฤติตามหลักธรรมคำสั่งสอน เราก็จะกลายเป็นอย่างนั้นขึ้นมา คือกลายเป็นคนดีละความชั่ว ปลดเปลื้องความชั่วออกจากตัวได้หมดจนกลายเป็นคนดีได้

แต่การจะปฏิบัติตัวให้เป็นคนดีได้นั้น มนุษย์ย่อมถือเป็นภาระอันมากมาย และดีไม่ดีกลับถือเป็นอุปสรรคเสียด้วยซ้ำ เพราะทำยากทำลำบากไม่อยากทำ อยู่ตามสบายดีกว่า คนเรานั้นหากว่าอยู่ตามสบายดีกว่าแล้ว โลกมนุษย์นี้จะไม่มีใครชั่วใครผิดเลย มีแต่ดีกว่า ดีกว่าทั้งหมด แต่เดี๋ยวนี้มองดูใคร ๆ ไม่ว่าเราว่าท่าน ไม่เห็นมีใครดีกว่ากันเลย มันเหมือนกันไปหมด เดินเข้ามาหากันก็มีแต่ความทุกข์มาระบายจ่ายตลาดต่อกัน แล้วก็ไม่มีใครซื้อ เพราะต่างคนต่างมีเรื่องของความทุกข์อยู่แล้วด้วยกันทั้งนั้น จึงไม่มีใครดีกว่ากัน ถ้าตั้งใจประพฤติปฏิบัติตนให้มีความสงบเยือกเย็นภายในจิตใจแล้ว ไม่พูดให้ใครฟังก็หยุดได้ในเรื่องความทุกข์ เข้าหาหมู่เพื่อน

ญาติวงศ์มิตรสหาย เมื่อเรามีความเย็นเป็นพื้นอยู่แล้ว ย่อมสามารถให้ความเย็นแก่คนอื่นได้มากน้อยตามกำลังแห่งความเย็นที่มีอยู่ในตัวเรา และตามกำลังความดีที่มีอยู่ในเรา นี่แหละความดีจึงแจกจ่ายได้สำหรับคนทั่ว ๆ ไป เมื่อเรามีความดีเราก็แจกจ่ายความดีได้ ถ้าเราไม่มีความดี เราจะเอาอะไรไปแจกจ่าย ก็มีแต่ความทุกข์ร้อนซึ่งใคร ๆ ก็มีไม่เห็นแปลกไปจากกันเลย การสร้างความดีนั้น นับเป็นอุปสรรคอยู่ในตัวเสมอ คำว่าอุปสรรคคืออะไร คือกิเลสที่มีอำนาจบังคับเรา อยู่เหนือหัวใจเราอยู่เสมอนั่นแหละ มันหาอุบายกีดกัน จะทำบุญให้ทานสักเล็กน้อยมันก็กลัวจะสิ้นจะเปลืองจะหมด กลัวจะไม่ได้อยู่ได้กินได้ใช้ได้สอยไปเสียทั้งนั้น ทั้ง ๆ ที่เรากับโลกที่เขาเคยทำบุญให้ทานเสียสละ ก็ไม่เห็นมีใครแตกต่างจากกัน คนที่เขาทำบุญให้ทานเสียสละ สงเคราะห์พี่น้องเพื่อนฝูง สมณะชีพราหมณ์ สงเคราะห์ไปในที่ต่าง ๆ คนยากคนจน ก็ไม่เห็นมีใครเขาอดอยากขาดแคลนอะไร ผู้ที่ตระหนี่เหนียวแน่นไม่สามารถที่จะสละสิ่งของทำบุญให้ทานแก่ผู้หนึ่งผู้ใดได้ ก็ไม่เห็นเป็นผู้วิเศษวิโสได้รับความสุขความเจริญ เพราะความตระหนี่ของตนต่างไปจากเขาเลย นั้นมันเป็นด้วยอำนาจของกิเลสตัวมันเหนียวแน่นแก่นตระหนี่ต่างหาก ความจริงมันเป็นเพราะอันนั้น เพราะฉะนั้นมันจึงสร้างอุปสรรคให้คนเห็นแก่ตัวได้มาก นอกจากความเห็นแก่ตัวแล้ว ยังสร้างตน ส่งเสริมจิตใจตนให้โลภมากอีกด้วย เมื่อความโลภมีมาก ความเอา

รัดเอาเปรียบก็มีมาก เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วจิตใจก็แห้งผากเข้ากับใครไม่ได้ เข้ากับใครไม่ติด เป็นฟืนเป็นไฟไปหมด นี่เพราะอำนาจแห่งกิเลสตัวเป็นฟืนเป็นไฟพาให้เป็นไป ฉะนั้นจึงต้องอาศัยหลักธรรมเข้าไปชะล้าง การชะล้างต้องยาก เพราะการชะล้างด้วยอรรถด้วยธรรมนั้นต้องเป็นการต่อสู้กับกิเลสตัวที่มันเหนียวแน่นตัวเฉลียวฉลาดแหลมคมที่อยู่ภายในจิตใจของเราอยู่แล้ว จนกว่าสิ่งนั้นจะแพ้ไป อ่อนกำลังลงไป มันจึงยาก

ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมแม้จะเริ่มเข้าศีลเข้าธรรม เข้าวัดเข้าวาก็ยังลำบาก เพราะถูกกิเลสมันต่อสู้ กิเลสมันบังคับ กิเลสมันหวงห้าม กดขี่ไว้ไม่ให้ไป เราพยายามไปหลายครั้งหลายหน เพราะเราเชื่อกิเลสเราเชื่อมันมานานแล้วได้ผลประโยชน์อะไรบ้าง ทีนี้เราจะเชื่อธรรม สถานที่มีธรรมเช่นไปวัดไปวา ไปหาครูอาจารย์ สถานที่นั่นที่นี่มันต้องไป ผู้ใฝ่ธรรมผู้ฝืนกิเลสต้องเป็นเช่นนั้น มันจะต้องฝืนภายในจิตใจ ศีลไม่เคยรักษาก็ต้องพยายามบึกบึนรักษาเอาไว้ให้ได้ ภาวนาพุทโธ ธัมโม สังโฆ ว่าคำสองคำเหมือนจะสลบไสล เพราะมันว่ายาก-ลำบาก การดุด่าว่ากล่าวบ่นให้เด็กให้ใครต่อใครฟัง บ่นได้วันยังค่ำ แต่ที่ว่า พุทโธ ธัมโม สังโฆ คำสองคำเหมือนจะสลบเพราะมันฝืนกิเลส อันนี้เป็นเรื่องต่อสู้กับกิเลส ส่วนที่เราบ่นเราว่าใครต่อใครนั้นเป็นการส่งเสริมกิเลส

กิเลสชอบจึงไม่เห็นเป็นความลำบากสำหรับเรา กิเลสไม่ให้ลำบากเพราะมันปิดความลำบากนั้นไว้เสียแล้ว ความจริงมันก็ลำบากเหมือนกันนั่นแหละ ด่าเขาก็ลำบาก จะไม่ลำบากได้ยังไงมันเป็นทุกข์ แต่มันพอใจต่างหาก กิเลสพาให้พอใจ ความโกรธตัวเป็นฟืนเป็นไฟมันก็ทำได้ การที่เราบำเพ็ญคุณงามความดีไม่เห็นเป็นฟืนเป็นไฟมันยังทำไม่ได้เพราะอะไร เพราะกิเลสไม่ชอบมันจะต้องฝืนกิเลส **ธรรมะ การปฏิบัติธรรมต้องฝืนกิเลส การฝืนกิเลสต้องเป็นความทุกข์ยากลำบาก เป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นขอให้ทราบไว้อย่างนี้แล้ว พยายามฝืนทน อย่างน้อยเวลาจะหลับจะนอน ก็ขอให้มีพุทโธ ธัมโม สังโฆ บทใดก็ตาม นึกภาวนาบริกรรมไว้ในจิตใจให้รู้อยู่กับคำว่าพุทโธ หรือจะกำหนด อานาปานสติ ลมหายใจเข้าออกก็ได้จนกระทั่งหลับไป** มีสติให้รู้อยู่กับลมหายใจเข้าออกนั้น จิตใจก็จะปรากฏเป็นความสงบขึ้นมา เย็นขึ้นมามากเข้าไปโดยลำดับ ก็จะกลายเป็นความสงบแน่วแน่ลงในทางจิต นั่นแหละ เราจึงจะเห็นสารคุณอยู่ภายในจิตใจโดยไม่ต้องไปถามใคร ๆ ว่าที่ท่านภาวนาอยู่ในป่าในเขา เช่นครูอาจารย์ท่านเที่ยวธุดงคกรรมฐานไปที่นั่นที่นี่ ท่านไปทำอะไร ทุกสิ่งที่เราเคยสงสัยมาก่อน ณ บัดนี้เราได้ทราบแล้วว่า อ้อ-ท่านไปเพราะเหตุนี้เอง

ทีนี้ย้อนไปถึงพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญธรรมก็อยู่ในป่า ตรัสรู้ธรรมก็อยู่ในป่า จนกระทั่งถึงวันปรินิพพาน ก็ปรินิพพานในป่า สาวกทั้งหลายก็อยู่ในป่าในเขาเพราะอะไร มันก็จะทราบได้ละซิ เพราะเป็นสถานที่รื่นเริงบันเทิงในการประพฤติปฏิบัติธรรมทั้งหลายเข้าสู่ใจให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขจนกระทั่งถึงใจ ก็เป็นใจที่วิเศษวิโสขึ้นมาก็เพราะในสถานที่นั้นเป็นที่อำนวยความสะดวกได้เป็นอย่างดี มันจะย้อนไปที่จิตใจ ทีนี้เมื่อเราภาวนา จิตใจของเรามีความสงบเยือกเย็นแล้ว เราก็เห็นสารคุณของเราเอง ที่เราเคยฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมวิ่งเต้นเผ่นกระโดดจนหาหลักเกณฑ์ไม่ได้นั้นก็เพราะเราไม่มีหลักยึด ทั้ง ๆ ที่เราหาหลักยึด แต่มันยึดไม่ได้ คว้าอะไรได้ก็ทำไปทำไป ทำไปหมดเพราะมันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ส่วนมากเป็นฟืนเป็นไฟ แต่พอจิตใจยึดธรรมเท่านั้น เกาะติดปั๊บ เย็น-เย็น สบาย คนเรานั้นเมื่อเห็นผลในทางที่ดี ในทางความสุขแล้วใครจะไปเบื่อ มันต้องเกาะเข้าเรื่อย ติดเข้าเรื่อย แน่นเข้าเรื่อย มั่นเข้าเรื่อยไป-แน่ะ-ศรัทธาก็ฝังลงเรื่อย ความพากเพียรความอุตสาหะพยายามมันก็ตาม ๆ กัน นั่นแหละขอให้มันพอใจสิ่งที่จะทำให้พอใจคือความสุข ก่อนที่จะได้รับความสุขต้องฝืนเสียก่อนดังที่กล่าวมาแล้วนั้น เมื่อปรากฏเป็นผลขึ้นมา ถึงแม้หากจะพอเป็นพอไปจนกลายเป็นผู้ติดธรรม เราติดโลกติดกิเลสตัณหาอาสวะนั้น เราติดมานานแล้ว ได้บวกลบคูณหารดูซิเป็นความสุข ความสบาย

แก่เราอย่างไรบ้าง? ไม่มีเลย ทีนี้ติดธรรมเป็นอย่างไร น่าน-รู้ละทีนี้ ติดธรรมติดมากเท่าไรยิ่งเย็น ยิ่งเบา ยิ่งสบาย สุดท้ายอยู่คนเดียวก็สบาย แล้วติดมากเข้า เอาจนกระทั่งถึงเป็นก็เป็นตายก็ตายด้วยธรรมนี้แหละ ไม่หวังพึ่งอะไรในโลกนี้ทั้งสิ้น หวังพึ่งธรรมอย่างเดียว เอาธรรมเป็นชีวิตจิตใจ เอาธรรมเป็นลมหายใจ เอาธรรมเป็นที่พึ่งเป็นพึ่งตาย ยิ่งหนุนความเพียรเข้าไป กิเลสยิ่งแตกกระจายแตกกระจายออกไป ธรรมซึ่งเป็นแดนพ้นทุกข์โผล่ขึ้นมาเรื่อย....โผล่ขึ้นมาภายในใจ จนกระทั่งสว่างกระจ่างแจ้งเป็น**โลกวิทู** ปรากฏอย่างเด่นชัดขึ้นที่ใจแล้ว เอาละทีนี้ คำว่าติดธรรมก็หายหมด ติดโลกก็หายหมด ไม่ติดอะไรทั้งนั้น แน่ะ-เห็นไหมล่ะ! เช่นเดียวกับเราเดินทางเข้ามายังวัดป่าบ้านตาดนี่ ต้องอาศัยสายทางเดินเข้ามา ปลีกแวะไม่ได้ จะว่าติดทางก็ยอมรับ แต่ทางนี้เป็นไปเพื่อจุดหมายปลายทาง เราต้องเดินไปตามทางนี้ นี่ติดธรรม เอ้า-ติดเถิด ติดเพื่อจุดหมายปลายทางแห่งความพ้นทุกข์ เมื่อผ่านพ้นถึงจุดที่หมายแล้วธรรมที่ว่าติด ๆ นั้นมันก็หมดความหมายไปเอง เช่นเดียวกับเรามาถึงสถานที่นี้แล้วทางก็หมดความหมายไปเอง หมดความจำเป็นไปเอง นั่นให้ติดเสียทีเถอะ ติดธรรม อย่าติดเอาแต่ขี้บ่น ไม่ดี บ่นให้ลูกให้หลาน บ่นให้สามีภรรยา ส่วนมากผู้หญิงชอบบ่น แต่เราไม่ได้ว่าผู้หญิงแถวนี้นะ โน่นอาจารย์ว่าทางฟากหนอง-คายต่างหากน่ะ ผู้หญิงฟากหนองคายบ่นเก่งจู้จี้จุกจิก ทั้ง

หยิกทั้งข่วนยุ่งไปหมด ผู้ชายจะกลับบ้านที่ต้องคิดหน้าคิดหลังว่า เอ-ไอ้หลังข้างนี้ก็ยังไม่หายข้างโน้นก็ยังไม่หาย วันนี้มันจะเอาตรงไหนนะ มันเลยเป็นเหตุให้สร้างปัญหาขึ้นภายในใจ ส่วนผู้ชายนั้นไม่ค่อยพูด หนักแน่น เฉย ๆ เรื่อย ๆ พวกผู้หญิงนี่อะไรก็ไม่รู้ อย่าเสียใจนะ อาจารย์ว่าผู้หญิงที่อื่นหรอก สำหรับพวกผู้ชายก็เหมือนกัน พวกที่เผลอไม่ได้ต้องเอาให้หนัก คนเราอยู่ด้วยกันแล้วต้องมีเหตุมีผล ต่างคนต่างมีเหตุผลแล้วอยู่ด้วยกันเถิด มนุษย์เรานี้เย็นได้ยิ่งกว่าอะไรเสียอีก ไอ้เรื่องความมั่งมี ความร่ำรวย ความเด่นดังอะไรนั้นไม่สำคัญไปกว่าใจที่มีความปรองดองสามัคคี ความซื่อสัตย์สุจริตต่อกันระหว่างสามีภรรยานั้นเป็นแก้วสารพัดนึกเป็นรากเหง้าเค้ามูลแห่งความอยู่เย็นเป็นสุขในครอบครัว นี้เป็นรากฐานที่สำคัญมาก ขอให้พากันรักษาให้ดี แล้วสิ่งที่ปราถนาเหล่านี้จะพากันเจริญขึ้นมาเอง เข้าใจแล้วหรือวันนี้ที่อธิบายให้ฟัง เออ-ผู้ชายก็ไปแบบหนึ่ง ผู้หญิงก็ไปแบบหนึ่ง มันคนละแบบวันนี้เราพูดถึงผู้หญิงผู้ชายที่มีแบบนะ ส่วนผู้ที่ไม่มีแบบเราไม่พูดถึง เอาละ พอก่อน เอวัง.

"

ทุกทรัพย์เป็นสิ่งที่โลกจะพึงสละ
หรือที่เรียกว่า เราพึงสละด้วยจิต
ปัญญา ก่อนหน้าที่จะสละขันธ์เหมือน
โลกสละกาย ทั้งสิ้น ความสละอย่าง
เอก ไม่มีสองพ้องพ้นได้

"

กัณฑ์ที่ ๒
ณ วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี
วันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
อนิจฺจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ วูปสโม สุโขติฯ

ภาษิตที่ได้ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นนี้ ถ้าไม่พิจารณาตามหลักความจริงแล้วย่อมเห็นว่าเป็นภาษิตที่แสดงซ้ำ ๆ ซาก ๆ แต่ในขณะเดียวกัน ภาษิตนี้เป็นเงาตามตัวสำหรับแสดงหลักฐานแห่งความจริงซึ่งเป็นอยู่ในสัตว์และสังขารทั้งหลาย

เนื้อความในภาษิตนี้ แปลว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป การระงับดับเสียซึ่งสังขารทั้งหลายอันเกิด ๆ ดับ ๆ ได้โดยสิ้นเชิงเป็นความสุขอันยิ่ง ดังนี้ คำว่าสังขารธรรมที่ว่าไม่เที่ยงก็ดี เกิดขึ้นแล้วดับได้ก็ดี จะเป็นสังขารประเภทใดที่เป็นภัยแก่บรรดาสัตว์ทั้งหลายอยู่ ณ บัดนี้ และสังขารประเภทใดที่เป็นเหตุให้หลั่งน้ำตา เป็นเหตุให้เกิดความวิปโยคพลัดพราก เป็นเหตุให้เกิดความเสียอกเสียใจ เป็นเหตุให้เกิดความรื่นเริงบันเทิง เป็นเหตุให้เกิดความรัก

ความชัง ความก่อกังวลในใจของเราไม่มีจบสิ้น องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** เราทั้งหลายพึงทราบใกล้ ๆ ณ บัดนี้ เป็นหลักฐานพยานยืนยันให้เห็นอยู่อย่างคัดค้านไม่ได้ คือ เจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ ซึ่งมีคุณงามความดีบุญญาภิสมภารซึ่งได้สร้างสมไว้ไม่น้อย ได้อบรมสั่งสอนประชาชนให้รู้ดีรู้ชั่วทำตัวเป็นคนดีมาเป็นอันมาก ทั้งได้ก่อสร้างวัดโพธิสมภรณ์นี้ให้เจริญรุ่งเรืองเป็นที่บำเพ็ญกุศลของพุทธบริษัททั่วไปเป็นเวลากว่า ๔๐ ปีแล้ว แต่ท่านก็ต้องมรณภาพจากความเป็นเข้าสู่ความตาย นี้ก็คือสังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วแตกดับสลาย ที่เราให้ชื่อว่าตายนั่นเอง

เพราะเหตุนั้น ทุกท่านพึงทราบว่า สังขารธรรมของท่านกับสังขารธรรมของพวกเราเป็นสังขารธรรมประเภทเดียวกัน มีเกิดขึ้นเป็นรูปเป็นกายเป็นหญิงเป็นชาย มีแปรสภาพขึ้นมาเป็นลำดับ ๆ ตั้งแต่คลอดออกมากลายเป็นเด็กเป็นหนุ่มเป็นสาวเฒ่าแก่ เมื่อแปรสภาพไปเต็มที่แล้วก็แสดงความแตกดับให้เราทั้งหลายได้เห็น และได้มีชื่อขึ้นมาว่าตาย คือสังขารธรรมประเภทนี้เอง เราอย่าเห็นว่าสังขารธรรมประเภทใดซึ่งเป็นธรรมชาติที่สำคัญ เป็นเหตุให้หลั่งน้ำตาของบรรดาสัตว์ทั้งหลายทั่วทั้งโลกนี้ไม่มีเวลาหยุด คือสังขารธรรมประเภทนี้เท่านั้น จึงเป็นสังขารธรรมที่ใหญ่ยิ่งในโลก ความรักก็ดี

ความชังก็ดี ความวิปโยคพลัดพรากก็ดี ความหลง ความเพลิดเพลิน ความโศกเศร้าทั้งหลายก็ดี เกิดขึ้นมาจากสังขารธรรมประเภทนี้ทั้งนั้น ฉะนั้นสังขารธรรมประเภทนี้ท่านจึงยกขึ้นเป็นภาษิตต่อเนื่องมาแต่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทุก ๆ พระองค์ตรัสไว้เสมอว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไป ทั้งนี้สังขารธรรมไม่ใช่ว่าจะมีแต่ที่ตายแล้วไม่เที่ยง มีแต่ที่ตายนั้นเกิดขึ้นแล้วดับไป พึงน้อมเข้ามาสู่ตัวเรา กายของเราทุกชิ้นที่ครองเป็นเจ้าของอยู่ ณ บัดนี้ ก็คือสังขารประเภทนั้นนั่นเอง แปรสภาพไปเช่นเดียวกัน มีความแก่ ความชรา ทนไม่ไหวต้องแตกต้องทำลายไปเช่นเดียวกับท่าน ความรักก็รักในสังขารประเภทนี้ ความชังก็ชังในสังขารประเภทนี้ ความหลงก็หลงในสังขารประเภทนี้ ดีใจเสียใจก็เพราะสังขารประเภทนี้เป็นเหตุ ได้รับความทุกข์ทรมานก็เพราะสังขารประเภทนี้เป็นเหตุ สังขารประเภทนี้เป็นได้ทั้งสัตว์ เป็นได้ทั้งบุคคล เป็นได้ทั้งชั้นต่ำชั้นสูง เป็นได้ทั้งดี ทั้งชั่ว เป็นได้ในฝ่ายรูปร่างกลางตัว ทั้งดำทั้งขาว ทั้งรูปร่างสวยงามและไม่สวยงาม คือ สังขารธรรมประเภทนี้ทั้งนั้น

ขอให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลาย จง **โอปนยิโก** น้อมเข้ามาสอนตนเสมอ อย่าเห็นเพียงว่าคนอื่นตาย คนอื่นแตกสลายคนอื่นทุกข์ยากลำบาก เพราะสังขารธรรมประเภทของ

คนอื่น สัตว์อื่นเท่านั้น ให้พึงทราบว่าสังขารธรรมอันนี้เป็นเหมือนกับฝ่าเท้าที่จะก้าวไปเป็นลำดับ สังขารธรรมประเภทใดที่เกิดมาแล้วในโลกไม่สำคัญเท่าสังขารธรรมคือร่างกายของสัตว์และบุคคลที่แตกสลาย เดินตามรอยกันไปนี้ตั้งแต่ครั้งไหนครั้งไรมาเกิดก็เกิดมาแล้ว จนตนเองซึ่งเป็นผู้เกิด แก่ เจ็บ ตาย และเคยเป็นมานานแสนนาน เพราะสังขารธรรมประเภทนี้ทั้งนั้น เคยได้รักได้ชังเคยได้เสียน้ำตาและกำลังกายกำลังใจเพราะเหตุแห่งสังขารธรรมประเภทนี้มาแล้วนับประมาณไม่ถ้วน เราก็ไม่สามารถทราบความเป็นมาของเราได้ นี่คืออวิชชาความงมงายก่อตัวเองปกคลุมหุ้มห่อจิตใจไว้มิให้รู้ความเป็นมา ทำให้หมุนเวียนเปลี่ยนกันไปเปลี่ยนกันมาตามภพตามชาติตามอำนาจวาสนาดีชั่วเกิดขึ้นเป็นรูปร่างกลางตัว ปรากฏเป็นสัตว์บ้างเป็นบุคคลบ้าง เป็นคนชั้นสูงชั้นต่ำบ้าง ติดคุกติดตะรางได้รับความทุกข์ความลำบาก เป็นเทพบุตรเทวดาอินทร์พรหม กลับกลายเปลี่ยนแปลงมาเป็นมนุษย์สับสนปนเปกันอยู่ตลอดเวลา ก็เนื่องในอวิชชาความหลงตน เป็นผู้เคยผ่านมาแล้วอย่างนี้ด้วยกันทุก ๆ คน ก็ไม่สามารถจะคำนวนถึงความเป็นมาของตนได้

การกล่าวมาทั้งนี้เป็นเรื่องของสังขารธรรมทั้งนั้น จึงควรใช้**โยนิโส**คือปัญญา พิจารณาตามหลักธรรมที่เป็นจริงซึ่งประกาศอยู่ทั่วทั้งโลกธาตุไม่มีเวลาจะสงบเงียบลงไปได้ คือ

ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นไปอยู่ทั้งสัตว์ ทั้งบุคคล ทั้งนอกบ้านในบ้าน ทั้งนอกเมืองในเมือง ทั้งใต้น้ำ ทั้งบนบก ทั้งใต้ดินบนอากาศ สัตว์และสังขารมีอยู่ในที่ใด ธรรมชาตินี้จะต้องเป็นเงาเทียมตัว ติดตามสัตว์และสังขาร ประเภทนั้นๆ ไป แต่ยังไม่ถึงของเราเท่านั้น เราจึงไม่สนใจ ในสิ่งเหล่านี้ว่าจะเป็นอย่างนั้นหรือไม่ เมื่อผู้เกี่ยวข้องหรือสิ่ง เกี่ยวข้องมีอยู่กับเรา เราเป็นผู้สงวนกรรมสิทธิ์ เป็นผู้มีส่วน เกี่ยวข้องในสัตว์และสังขารประเภทนั้น ๆ จึงปรากฏว่าสิ่ง เหล่านี้มีขึ้นเฉพาะในบ้านเรือนหรือในเครือญาติของเรา ว่า พ่อแม่พี่น้องลูกหลานญาติมิตร สามีภรรยาเจ็บไข้ได้ทุกข์และ พลัดพรากจากไปเท่านั้น แต่เมื่อพิจารณาตามหลักธรรมชาติ แล้ว สิ่งทั้งหลายเหล่านี้เคยประกาศตนมาตลอดเวลา พระ-พุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลกก็ตามจะไม่อุบัติก็ตาม ธรรมชาติ คือ ความเกิด ความตาย และความวิปโยคพลัดพราก ซึ่งมี อยู่ในสัตว์และสังขารนั้นเป็นของเคยมีมาแล้วแต่ดึกดำบรรพ์ เป็นมาอย่างนี้ แม้ปัจจุบันในวันนี้เราทั้งหลายก็เห็นแล้วใน โกศของเจ้าพระคุณธรรมเจดีย์ก็คือโกศแห่งความตายนั่นเอง ท่านตายแล้วอาราธนาไว้ในโกศของท่าน ส่วนพวกเราจะเป็น เช่นไรจะอยู่ในโกศหรือนอกโกศก็ตาม หมดชีวิตแล้วเขาเรียก ว่าคนตายหรือสัตว์ตายทั้งนั้น อยู่ในไหปลาร้า ในน้ำปลา ก็ คือสัตว์ตายนั่นเอง ในตลาดเต็มไปด้วยสัตว์เป็นและสัตว์ตาย เป็นป่าช้าของสัตว์ทั่วทั้งดินแดน ถ้าเราพิจารณาเรื่องความเป็น

ความตายนี้แล้ว จะได้ **โอปนยิโก** น้อมเข้ามาพิจารณาสังขารที่มีอยู่กับตัวของเราซึ่งประคองรักษาอยู่ ณ บัดนี้ ว่าจะเป็นเช่นเดียวกับสัตว์และสังขารทั่ว ๆ ไปโดยไม่ต้องสงสัย เพราะฉะนั้น คำว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** จึงเป็นคำสวยงามและเหมาะสมกับสมัยและสถานที่อย่างยิ่ง สถานที่ได้แก่โลกอันเต็มไปด้วยความเกิด ความแก่ ความทุกข์ทรมานและเต็มไปด้วยความสลายตายพลัดพรากจากสัตว์และสังขาร นี้เรียกว่าสถานที่ ธรรมก็แสดงสวมรอยลงในสภาพเหล่านี้ ที่มีความแปรปรวนมีความแตกดับ หรือมีความเกิดขึ้นแล้วแตกดับไปประจำตน ภาษิตที่พระพุทธเจ้าทรงไว้นี้จึงเป็นภาษิตที่ทันต่อสมัยทุกกาล ไม่ว่าวันนี้และวันหน้า ตลอดกัปตลอดกัลป์

เมื่อสัตว์และสังขารอันเป็นสภาพผันแปรเหล่านี้ยังมีอยู่ตราบใด พึงทราบว่าธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นี้ยังเป็นของจริงอยู่ตลอดเวลา และเป็นสวากขาตธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้วตรัสไว้ตามหลักความจริงที่เป็นไปอย่างใด ผู้มาพิจารณาเห็นสังขารธรรมว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นสิ่งที่แตกดับหาสาระแก่นสารไม่ได้แม้แต่ชิ้นเดียวอย่างนี้แล้ว จะได้ถือเอาเป็นแก่นสารทำความไม่ประมาทในสังขารของตนว่า เด็กก็ดี หนุ่มก็ดี ปานกลางก็ดี คนแก่ก็ดี มันเป็นก้อนจะแตกดับด้วยกันทั้งนั้น เพราะเป็นสังขารประเภทเดียวกัน เด็กก็คือสังขารนั่นเอง หนุ่มสาวก็คือสังขารนั่นเอง

เฒ่าแก่ชราก็คือสังขารประเภทเดียวกัน สังขารประเภทนี้เต็มไปด้วยความแตกสลาย ความทำลาย เคยเป็นมาประจำแผ่นดินอันเป็นศูนย์กลางของโลกมนุษย์และสัตว์อาศัยอยู่ ไม่มีใครจะกล้าสามารถนับอ่านได้ว่าสังขารประเภทนี้เคยเปลี่ยนแปลงตัวเองมาตั้งแต่เมื่อไรเป็นธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงตัวเองอยู่ตลอดเวลา เราทั้งหลายพิจารณาอย่างนี้เสมอ จะเป็นเหตุให้เกิดอุบายขึ้นในใจว่า สิ่งเหล่านี้ไม่เที่ยง เราจะหาอะไรซึ่งเป็นของเที่ยงยิ่งกว่านี้ สิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ เราจะหาอะไรซึ่งเป็นความสุขยิ่งกว่าสิ่งเหล่านี้ สิ่งเหล่านี้เป็นอนัตตา เราจะหาอะไรซึ่งเป็นอัตตาที่แท้จริงยิ่งกว่าสิ่งเหล่านี้ได้จากสภาพธรรมที่ว่าสังขารนี่เอง ถ้าเราเป็นนักใคร่ครวญ จะต้องถือเอาประโยชน์จากสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสารนี้ ให้เป็นสาระแก่น-สารขึ้นที่ใจของเราได้

ท่านกล่าวไว้ว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** อย่าเห็นว่าสังขารที่ล่วงลับดับไปซึ่งเราได้เห็นก็ดี ได้ยินก็ดี ว่ามีแต่สภาพนั้นเท่านั้น พึงทราบว่าสภาพที่ได้ยินได้เห็นอยู่ ณ บัดนี้ คือตัวเราก็คือสังขารธรรมประเภทเดียวกัน เดินตามรอยกันไปที่ทางสายเดียวกัน เดินก้าวเข้าไปสู่ความแตกดับเสมอกันจนกระทั่งถึงจุดสุดท้ายคือความตาย เมื่อตายแล้ว จิตผู้ไม่ตายจะต้องไปก่อกำเนิดเป็นสังขารขึ้นมาอีก แต่สังขารที่เกิดขึ้นจากจิตที่ไปครองตัวอยู่นั้น จะเป็นสังขารมีลักษณะเช่นไร

นั้นขึ้นอยู่กับกรรมของผู้เป็นเจ้าของ คำว่ากรรมในสถานที่นี้ หมายถึงการกระทำ การทำดีจัดเป็นกุศลกรรม การทำชั่ว จัดเป็นอกุศลกรรม การทำกลาง ๆ จัดเป็นอัพยากตกรรม ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป กรรมที่ทำเหล่านี้ใครเป็นผู้ทำ คนนั้นเป็นเจ้าของแห่งกรรม และเป็นผู้จะรับผิดชอบดีชั่วสุขทุกข์ของตนเอง พึงทราบว่าเป็นเจ้าแห่งกรรมทุก ๆ ท่านและจะเป็นผู้รับผิดชอบ ดี ชั่ว สุข ทุกข์ ในกรรมของตนที่ทำขึ้นด้วยกันทุกราย เพราะเหตุนั้น เราทั้งหลายจึงมีความแตกต่างกัน แม้จะเป็นรูปมนุษย์ที่เกิดขึ้นมาให้ชื่อว่าคน คน เหมือนกันก็ตาม ลักษณะ อากัปกิริยา นิสัย มารยาท ความรู้ ความฉลาดอำนาจวาสนา ความโง่เขลาเบาปัญญา ความมั่งมี สมบูรณ์ จึงไม่เหมือนกัน แม้จะอยู่ในสถานที่เดียวกัน อยู่บ้านเดียวกัน อยู่เมืองเดียวกัน แต่ความเป็นบุคคลไม่เหมือนกัน ความสุขทุกข์ก็มีมากน้อยต่างกัน ความโง่ความฉลาดมีแปลกต่างกันเป็นลำดับ นี้ท่านเรียกว่าผลแห่งกรรมแสดงขึ้นมาจากกรรมที่ตนทำไว้ในสถานที่ วันใด เดือนใด ปีใด และชาติใด ต้องปรากฏขึ้นกับจิตของผู้ทำนั้น ผู้ทำต้องเป็นเจ้าของแห่งกรรมเมื่อทำลงไปแล้วผลคือสุขทุกข์ดีชั่วจะต้องเป็นของผู้นั้น

สุขหรือทุกข์ต้องยอมรับ เพราะตนเป็นผู้รับผิดชอบในกรรมของตนเองโดยหลักธรรมชาติ ไม่มีใครมาบังคับให้เราเป็นผู้รับผิดชอบในผลแห่งกรรมที่ตนทำไว้ ทั้งนี้แม้จะฝืน

ก็ฝืนไปไม่ได้ เช่น เรามีความทุกข์ทรมานทางกายและเดือดร้อนทางจิตใจ และมีความอดอยากขาดแคลนเพราะความขัดสนจนทรัพย์เราจะหาตัวแทนมาชดใช้ผลแห่งกรรมคือความทุกข์ของเราย่อมเป็นไปไม่ได้ ต้องเป็นภาระของเราจะต้องรับผลกรรมนั้น ๆ โดยถ่ายเดียว แม้ผู้มีความเฉลียวฉลาดและมีสมบัติมาก ทั้งไม่ค่อยเกิดโรคภัยไข้เจ็บ มีความสุขกายสบายใจ คิดอะไรมีมาสนองความต้องการประหนึ่งเทพบันดาลจะไปไหนมาไหนมีคนแห่แหนและนับหน้าถือตา มียศฐานะบรรดาศักดิ์ศฤงคาร บริวารเงินทองกองสมบัติเหลือจะใช้จ่ายนำไปฝากไว้ที่ธนาคารก็เป็นจำนวนมากมาย นี่จะให้ใครมารับภาระของเราไม่ได้เหมือนกัน เราต้องเป็นผู้รับผิดชอบในผลแห่งกรรมดีของเราเอง เรื่องของกรรมต้องเป็นอย่างนี้และเจ้าของแห่งกรรมดีคือใจดวงรู้อันนี้ เพราะเหตุนั้น ใจจึงเป็นของสำคัญซึ่งครองร่างกายอันนี้อยู่ และใจเป็นของสำคัญทั้งทางโลกและทางธรรม เราจึงไม่ควรประมาทใจ พยายามอบรมไปในทางที่ดีจนชินต่อนิสัย คำว่าทางที่ดีนี้คืออยู่ทางโลกก็ทำตนให้เป็นพลเมืองดี ประกอบทางธรรมก็เป็นผู้มีความมุ่งหวังต่ออรรถต่อธรรมต่อกุศลอย่างยิ่ง นี่เรียกว่าอบรมบ่มนิสัยของเราให้มีความเคยชินต่อความดีจนเป็นนิสัยติดใจเมื่อนิสัยที่เคยอบรมในทางความดีจนเคยชินแล้วนั้น ผลคือความดีที่ปรากฏแก่ใจซึ่งเป็นเจ้าของและผู้รับผิดชอบ จะปรากฏตั้งแต่ความดีทั้งนั้น ปรารถนาสิ่งใดได้สมหวัง เพราะ

สิ่งที่หวังนั้นคือสมบัติของการกระทำที่ตนได้ก่อเหตุไว้แล้ว เราจะจำได้หรือไม่ได้ก็ตาม ผลนั้นเราจะปฏิเสธไม่ได้ เช่นเดียวกับเรียนหนังสือในคราวเป็นนักเรียน เราคงจะจำไม่ได้ทุกระยะว่าเราเรียนวิชาความรู้ในโรงเรียนนั้น ๆ ตั้งแต่วันเริ่มแรกเราเข้าโรงเรียนวันที่เท่าไร วันหนึ่งครูสอนวิชาให้เรากี่วิชา และวิชาที่ครูสอนเรานั้นเราจำได้วันหนึ่งกี่ข้อ และจากวันนั้นจนถึงวันนี้เราได้เรียนมาจากครูกี่คน และกี่วิชากี่แขนงที่เราได้ศึกษาจากครูและโรงเรียนนั้น ๆ นับแต่เบื้องต้นหัดเรียนสระและพยัญชนะ และบวกลบคูณหาร และวิชาทั้งหมดที่บรรจุอยู่ในหัวใจของเรา ณ บัดนี้ เราเรียนมากี่วัน ในวันหนึ่งเราได้รับถ่ายทอดความรู้จากครูมามากน้อยเท่าไร ไม่มีใครจะสามารถรู้ได้ในวิชาของตนทั้ง ๆ ที่ตนเป็นผู้เรียนมาเอง แต่จะปฏิเสธไม่ได้ว่าเราไม่มีความรู้ นึกถึงตัว ก. ก็ออกมาทันที นึกถึงตัว ข. ตัว ค. ก็ออกมาทันที นึกถึงสระพยัญชนะ นึกถึงเลขตั้งแต่เลข ๑ ถึงเลขที่เราต้องการและตามหลักวิชาที่เล่าเรียนมาทั้งหมด พอนึกถึงตัวไหนก็ออกมาทันที แม้เราจะจำชื่อจำเสียงของครูซึ่งเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่เราไม่ได้ และเราเป็นผู้รับถ่ายทอดจากครูมาสักกี่คนกี่โรงเรียนและกี่วิชาก็ตาม การจำได้หรือไม่ได้นั้นไม่เป็นสิ่งสำคัญ สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้คือความรู้ที่เราเรียนมาจากครู เวลานี้ปัจจุบันอยู่ที่ใจของเราเท่านั้น นึกอะไรก็ปรากฏขึ้นมาตามต้องการข้อนี้ฉันใด คุณงามความดีที่เราได้สร้างไว้ก็เหมือนกัน ไม่

จำเป็นที่เราจะจำได้ทุกแง่ทุกกระทงว่าเราได้ทำคุณงามความดีไว้กี่ครั้ง อบรมบ่มนิสัยของเรามากี่ชาติกี่ภพ ผลที่ปรากฏก็ต้องอยู่ที่ใจของเรา เช่นเดียวกับความรู้ที่เราเรียนมาจากครูฉะนั้น

ทีนี้จะอธิบายหลักแห่งกรรมซึ่งเป็นเจ้าตัวแห่งวัฏฏะ และย้อนอธิบายถึงเรื่องวัฏจักรคือใจดวงนี้ที่จะไปก่อรูปก่อนาม เมื่อมีคุณงามความดีที่เราสร้างไว้แล้ว เราตายไปแล้วก็จะต้องไปเกิดในสถานที่ดี คติที่งาม สิ่งที่จะมาเป็นสมบัติของเราล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่เราพึงปรารถนาทั้งนั้น นี้ขึ้นอยู่กับกรรมดี แม้เราจะจำชื่อจำนามของกรรมดีและจำวันที่เวลาเรากระทำกรรมดีว่าได้กระทำไว้กี่ครั้งไม่ได้ก็ตาม ไม่เป็นปัญหาอะไร ที่สำคัญก็คือสิ่งที่เราได้รับเป็นเจ้าของนั้นมีแต่ของดีทั้งนั้น เป็นลูกก็ดี เมียก็ดี ผัวก็ดี หลานก็ดี ญาติมิตรสหายทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับเรามีแต่คนดี ใคร ๆ ที่มาคบค้าสมาคมกับเราทั้งใกล้ทั้งไกลมีแต่คนดี สมบัติบริวารที่อยู่ในครอบครองมีแต่ของดีทั้งนั้น นี่เกิดขึ้นจากกรรมดีของเรา ทีนี้ถ้าทำกรรมชั่วเล่า ก็เช่นเดียวกัน ใครจะนับอ่านได้มากน้อยหรือไม่ได้ก็ตาม จะต้องมาแสดงให้เราเห็นอยู่ในตัวของเรานี้เอง อะไรที่เป็นของเรากลายเป็นของชั่วเสียทั้งนั้น ผู้หญิงก็ดี ผู้ชายก็ดี เมื่อเป็นลูกของเขาอยู่ก็รู้สึกว่าดี แต่ตกมาเป็นเมียเป็นผัวของเราแล้วมันกลายเป็นข้าศึกไปทั้งนั้น แม้ลูกหญิง

ลูกชายที่เกิดในหัวอกของเราแท้มันก็ไม่ดี สุภาพบุรุษสุภาพสตรีเมื่อมาเกี่ยวข้องกับเรากลายเป็นคนไม่ดีไปตาม ๆ กัน สมบัติทุก ๆ ชิ้นเมื่อเป็นของคนอื่นมันดี เมื่อตกทอดมาเป็นของเราเลยกลายเป็นของเก๊ไปเสียทั้งนั้น นี่เป็นเพราะความชั่วมันอยู่กับตัวของเรา หลักใหญ่คือเจ้าของผู้รับผิดชอบมันอยู่กับตัวเราซึ่งทำชั่วเอาไว้ สิ่งทั้งหลายตกทอดมาถึงเราจึงกลายเป็นของชั่วไปตามเรา เราจะตำหนิว่าสิ่งนั้นไม่ดีก็ไม่ได้ เพราะเจ้าของมันชั่ว มันก็กลายเป็นของชั่วตามเจ้าของ เจ้าของหมายถึงใจผู้ทำ ใจที่ครองร่างอยู่จึงหมายเอาหมดทั้งตัวของเรานี้ว่าเป็นผู้ชั่ว เรื่องกรรมมันเป็นอยู่เช่นนี้ นี่อธิบายถึงเรื่องกรรม หลักที่ใช้เป็นความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง เกิดแก่เจ็บตายไม่แล้วไม่เล่าอย่างนี้

ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อคุณงามความดีคือกรรมอันดีซึ่งเราได้พยายามอบรมสั่งสมเอาไว้จนเป็นผู้ชินต่อนิสัยในทางความดีแล้วนั้น แม้จะเดินไปตามถนนหนทางที่เราจะไปสู่จุดต่าง ๆ เช่นเดียวกับมนุษย์ในโลกเขาก็ตาม แต่ผู้ที่มีทรัพย์สมบัติเป็นเทพบันดาลแล้วย่อมไปด้วยความสะดวกกายสบายใจ ขึ้นเครื่องจักรเครื่องยนต์จอดที่ไหนพักที่ไหน มีบ้านพัก มีโรงแรม มีตลาดร้านค้า จะจับจ่ายใช้สอยอะไรก็ได้สะดวกด้วยเงินของเขา แต่ผู้มีทรัพย์สมบัติน้อยหรือไม่มีทรัพย์สมบัติเลยเดินตากแดดวันยังค่ำแทบจะตายได้ทานไม่กี่บาท แม้ที่พักก็

ต้องอาศัยร่มไม้ นอนอยู่กับดินกินอยู่กับหญ้า ไม่มีหลังคาเครื่องปกปิดกำบัง ยุงกัดแมลงตอม ฝนตกแดดออก เราเป็นผู้รับเคราะห์ทั้งนั้น จนกว่าจะถึงที่เขาประสงค์ก็กินเวลานาน ความแตกต่างกันแห่งการเดินทางแม้จะไปในทางสายเดียวกันก็มีความช้าความเร็ว มีความสะดวกขัดข้องต่างกันอย่างนี้ เพราะการก้าวไปแห่งบุคคลทั้งสองจำพวกนี้มีความต่างกัน คนจำพวกที่กล่าวไว้ก่อนนั้นคือจำพวกที่มั่งคั่งสมบูรณ์ มีทรัพย์มาก จะไปไหนสะดวกสบายเหมือนมีนางขับกล่อมบำรุงบำเรอ มีผู้บริการคนรับใช้อยู่ตามระยะทางจนถึงสถานที่อยู่ เพราะเงินทองของมีค่าเป็นเจ้าอำนาจวาสนาเกิดมาจากเจ้าของเองที่หามาได้ด้วยความชอบธรรม กลายเป็นความสุขแก่ตนเอง แต่พวกคนข้างหลังนั้น ไปไหนก็อดอยากขาดแคลน ทางก็แร้นแค้นกันดาร ไม่มีความสะดวกกายสบายใจแม้ไปถึงแล้วจะหาที่พักอาศัยก็ไม่ได้ เป็นความไม่สะดวกไปเสียทั้งนั้น เราเดินอยู่ในวัฏสงสารก็เหมือนกัน บางคนเกิดมาไม่มีโอกาสที่จะได้เห็นความสุขความเจริญเห็นแต่ความทุกข์ความขันแค้น หาเช้ากินเย็นไม่พอปากพอท้อง ลำบากลำเค็ญเข็ญอกเข็ญใจ ไร้ทรัพย์อับปัญญา หากินวันหนึ่ง ๆ ควรจะพอปากพอท้องก็ไม่พอ สองวันสามวันจะอิ่มท้องวันหนึ่งก็ทั้งยาก ทั้ง ๆ ที่ของในโลกนี้มีไม่อดและมีเต็มอยู่ทั่วแผ่นดินตามตลาดร้านค้าทั่ว ๆ ไป แต่จะถือมาเป็นสมบัติของตัวนั้นมันจนใจที่ไม่มีอะไรจะแลกเปลี่ยนและไม่มีเงินจะซื้อ สุดท้ายก็

ต้องยอมอดแสบท้องนอนบนแผ่นดินเราเห็นอยู่เต็มตาในตลาดเมืองอุดรของเรานี้มีทั้งคนมั่งมี มีทั้งคนจนนอนอยู่ตามถนนหนทาง ไม่มีเสื้อผ้าจะปกปิดกาย แม้กางเกงตัวหนึ่งก็ติดต่อกันไม่รู้กี่ชิ้น ชิ้นนั้นต่อชิ้นนี้ ปะ ๆ ชุน ๆ เต็มไปด้วยความขาดวิ่นแห่งกางเกงและเสื้อผ้าที่เขานุ่งห่ม ความเป็นทั้งนี้เพราะความจนบังคับ มองดูแล้วน่าทุเรศสงสารในความเป็นมนุษย์ตาดำ ๆ เหมือนกันซึ่งเป็นได้ถึงอย่างนี้ ผู้ที่เป็นเศรษฐีมีเงินล้าน ๆ ในอุดรธานีนี้ก็มีมาก

เหตุใดคนเหมือนกัน ฐานะความเหลื่อมล้ำต่ำสูงจึงต่างกันอย่างนี้ ข้อนี้เราจะไปตำหนิโทษคนที่เขาจนก็ไม่ได้ จะไปชมคนมั่งมีถ่ายเดียวก็ไม่ได้ เพราะมีก็ขึ้นอยู่กับกรรม จนก็ขึ้นอยู่กับกรรม กรรมนั้นก็มีอยู่กับเราเหมือนกัน ถ้าเราต้องการให้เป็นคนประเภทที่น่าสังเวชและน่าขยะแขยง เราก็ต้องทำกรรมอย่างนั้น ต้องเป็นคนอย่างนั้น ถ้าเราต้องการเป็นคนมั่งมีเราต้องพยายามฝึกฝนอบรมตัวเรา ดัดแปลงตัวเราให้เป็นผู้หนักในทางความดี มีความขยันหมั่นเพียร มีความอุตส่าห์พยายามทุก ๆ ทางที่จะให้เกิดขึ้นแห่งโภคสมบัติ เราก็จะกลายเป็นคนที่สองขึ้นมา ในคนดีและมั่งมีตามบุคคลประเภทที่กล่าวนั้น สิ่งทั้งหลายในโลกนี้พอทำได้หาได้ เกิดขึ้นจากน้ำใจเป็นของสำคัญ นี่อธิบายถึงการท่องเที่ยวในวัฏสงสาร เป็นของแตกต่างกันโดยอำนาจวาสนาบุญญธิสมภารอย่างนี้

ผู้มีอำนาจวาสนาสามารถแล้วนั้น ไปในทางใดก็ไม่มีความยุ่งเหยิงเป็นไปด้วยความสวัสดี จะมาเกิดในโลกนี้ก็ไม่ได้รับความทุกข์ลำบากจนถึงจุดหมายปลายทางคือความพ้นทุกข์ได้ เช่นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา ปรากฏว่าเวลามาประสูติในตระกูลกษัตริย์ เป็นพระเจ้าแผ่นดินครองกรุงกบิลพัสดุ์ไม่มีความขัดข้องขาดแคลน มีแต่ความสะดวกไปเสียทั้งสิ้น ทั้งโภคสมบัติศฤงคารบริวารเครื่องทรงทุกอย่างไม่มีอะไรขัดข้อง บำเพ็ญคุณงามความดี ในเวลาพระองค์เสด็จออกบวชก็ตรัสรู้เป็นศาสดาของโลก เสด็จไปที่ไหนก็มีแต่มนุษย์เทวบุตรเทวดาบูชาวันยังค่ำคืนยังรุ่ง เต็มไปด้วยเครื่องสักการะ จะว่าเกิดขึ้นด้วยอำนาจของพระพุทธเจ้าก็ไม่ใช่แต่เกิดขึ้นเพราะความดีของพระองค์ต่างหาก แม้พระพุทธเจ้าที่ปรากฏขึ้นในพระองค์ก็เกิดจากคุณงามความดีนี่ก็เหมือนกัน ผู้ใดมีปัญญาเฉลียวฉลาดพินิจพิจารณาอบรมจิตใจของตนแม้จะเกิดในโลกมนุษย์ก็จะเป็นคนดี มีพออยู่พอกิน พอเป็นพอไป ที่อยู่อาศัยปัจจัยเครื่องใช้สอยตลอดถึงสมบัติที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณ จะเป็นลูก เป็นเมีย เป็นผัว และเพื่อนฝูงจะเป็นคนดีมีสง่าราศีเป็นที่ไว้วางใจกันได้ นี่ก็เกิดขึ้นเพราะอำนาจแห่งความดี

เมื่อเราท่องเที่ยวในวัฏสงสารอยู่ ก็ขอให้ได้รับความสะดวกกายสบายใจเพราะอำนาจแห่งกรรมดี เมื่ออำนาจ

วาสนามีจนเพียงพอแล้วเราก็จะปรากฏ **เตสํ วูปสโม สุโข** จะระงับซึ่งสังขารที่เต็มไปด้วยความเกิดแก่เจ็บตายอันนี้เสียได้ คำว่า **เตสํ วูปสโม สุโข** การระงับสังขารนี้มี ๒ ประเภท คือ การระงับสังขารภายนอกได้แก่สังขารร่างกายนี้ประเภทหนึ่ง ระงับสังขารภายในคือความคิดความปรุงของใจ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะอำนาจอวิชชาอันเป็นตัวบงการนั้นประเภทหนึ่ง เหตุที่จะปรากฏสังขารภายนอกคือร่างกายนี้ขึ้นมา ก็เนื่องจากสังขารภายในคือความปรุงความคิดของใจเป็นเหตุก่อ เหตุจะปรากฏสังขารภายในขึ้นมาเพราะอำนาจแห่งอวิชชาคือความหลงตัวเอง แม้จะเที่ยวเกิดแก่เจ็บตายอยู่กี่กัปกี่กัลป์นับชาติไม่ได้ก็ไม่สามารถจะถอนตนออกจากวัฏฏะนี้ได้ ท่านเรียกว่าอวิชชาความหลงในความเป็นอยู่ในความรู้อยู่ของตน จะทุกข์ลำบากก็ดี สุขก็ดี ตนได้เคยรู้เคยเห็นเคยประสบมาจนเพียงพอ แต่ก็ไม่รู้ทางจะออกจากสงสารจักรอันนี้ได้ จึงเต็มไปด้วยความสุขความทุกข์ระคนปนเป เช่นเดียวกับข้าวและแกลบรำผสมกันอยู่ รับประทานก็ไม่มีความเอร็ดอร่อย โลกที่มีความเจือปนไปด้วยทุกข์ แม้จะมีสุขก็สุขเพื่อทุกข์เป็นของเจือปนกันอยู่เช่นนี้ ท่านจึงให้นามโลกอันนี้ว่า โลกสังขารธรรม ได้แก่ **อนิจฺจา วต สงฺขารา** แปรปรวนอยู่ตลอดเวลาขณะเกิดมีความยิ้มแย้ม แต่ขณะตายมีความเสียใจ นั่นมันเกิดจากสาเหตุคือความหลงสังขารอันเกี่ยวกัน ทีแรกเมื่อเกิดขึ้นมาเป็นหญิงก็ตามเป็นชายก็ตาม แหมลูกเรานี้มันสวยเหลือ

เกิน มันน่ารักน่าปลื้มใจเหลือเกิน ทั้งมีความฉลาดรอบคอบ บอกง่ายสอนง่าย ไม่ดื้อดึงฝ่าฝืนคำสอนของพ่อแม่ผู้ปกครอง พอตายเท่านั้นร้องไห้โฮ นี่ก็ความหลงสังขารนั่นเอง ถ้าเราคิดไม่รอบคอบแล้วจะเห็นแต่ได้ท่าเดียวไม่คิดดูท่าเสีย นี่แสดงว่าไม่พิจารณาถึงหลักเหตุผลคือความจริง จึงเกิดความเดือดร้อนเมื่อภายหลัง ความดีใจที่ได้ในเบื้องต้นเลยไม่พอกับความเสียใจที่ได้รับภายหลัง เบื้องต้นมีความดีใจที่ได้อะไรมาตามความปราถนา แต่เวลาสิ่งนั้นกลับกลายพลัดพรากจากไปเสียเลยเกิดความเสียใจขึ้นมายิ่งมากกว่ารายได้ที่ปรากฏขึ้นนั้นเสียอีก เพราะขาดเหตุผลรายได้กับรายเสียจึงไม่เพียงพอกัน คนที่มีเหตุผลไม่คิดเช่นนั้น คนที่มีหลักธรรมแล้วย่อมคิดเห็นทั้งได้ขึ้นมาและรู้รอบคอบทั้งเสียไปจึงไม่เสียใจ สังขารประเภทนี้ปรากฏขึ้น พึงทราบว่าเงาคือความดับมันจะต้องมาตาม ๆ กัน แต่ไม่วันใดก็วันหนึ่งเท่านั้นต้องแน่นอนในความแตกสลายในความดับไปของสังขารธรรมประเภทนี้ แม้สมบัติอื่นที่ได้มาและเสียไปก็ควรมีหลักเหตุผลเป็นเครื่องค้ำประกัน จะบรรเทาความดีใจเสียใจลงได้ไม่รุนแรง

สังขารธรรมคือกายปรากฏขึ้นมาจากสังขารภายใน สังขารภายในปรากฏขึ้นมาจาก**อวิชชา**คือความหลงตัวเอง เมื่อมีศีล มีสมาธิ มีปัญญา เป็นเครื่องอบรมตนจนสามารถแก่กล้าแล้วจะไม่เห็นตัววัฏฏะที่หมุนอยู่กับหัวใจของตนตลอดเวลา

ได้อย่างไร การพยายามทำใจของเราให้เห็นบ่อแห่งความหมุนเวียนของตนเอง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้ช่องทางว่า จงพยายามให้ทาน จะเป็นทานประเภทใด คืออภัยทานก็ตาม ทานด้วยวัตถุสิ่งของก็ตาม มากน้อยไม่สำคัญสำคัญที่ทำอยู่เสมอ นี่เป็นผลและเป็นช่องทางหรือเป็นเครื่องมืออันหนึ่ง พยายามรักษาศีลได้มากน้อยก็ตามด้วยความเต็มอกเต็มใจ นี้จัดว่าเป็นเครื่องมือที่จะแก้ตัวอวิชชาอันมืดเต็มดวงนั้นได้ สมาธิคือความสงบของใจเป็นทางหรือเป็นเครื่องมืออันหนึ่งที่จะแก้ตัววัฏฏะนั้นได้ ปัญญาคือความเฉลียวฉลาด นับแต่ปัญญาขั้นต้นจนถึงปัญญาขั้นสุดท้าย เป็นเครื่องมือแต่ละขั้น ๆ ที่จะแก้ไขอวิชชาดวงนั้นให้ได้ เมื่อเป็นผู้มีศีลสมาธิหรือมีทานภาวนาจนเพียงพอแล้ว วัฏฏะจะซุ่มซ่อนอยู่ที่ไหน และจะไปอยู่ในเขาลูกใดเล่า วัฏฏะไม่ได้อยู่ในก้นนรกกับพระเทวทัตซึ่งจะตามแก้ไขยาก แต่มันอยู่กับใจของเราทุกท่าน เราเป็นนักท่องเที่ยว เป็นนักเกิด แก่ เจ็บ ตายมาด้วยกัน ไม่มีใครแพ้ใครชนะ ไม่มีใครได้เปรียบใคร เรื่องความเกิดความตายความสลายความทำลายความวิปโยคพลัดพรากจากสัตว์และสังขาร การท่องเที่ยวในวัฏสงสารนี้มีความเสมอภาคกัน ทำไมเราจะไม่สามารถเห็นตัวจักรซึ่งทำให้เราหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาทำให้เกิด ๆ ตาย ๆ ทุกข์ยากลำบาก หมุนเวียนอยู่อย่างนี้ตลอดทั้งกัปทั้งกัลป์ได้เล่า เมื่อปัญญามีความสามารถพินิจพิจารณาเข้าไปจนเห็นจิตซึ่ง

เป็นเจ้าวัฏจักรอันเต็มไปด้วยอวิชชาหมุนรอบตัวเองอยู่อย่างนี้ชัดเจนแล้ว เราต้องทำลายจิตที่เป็นวัฏจักรนี่เสียได้ด้วยอำนาจแห่งปัญญาแท้ เมื่อปัญญาได้ทำลายวัฏจักรคือจิตที่เป็นอวิชชานี้เสียแล้ว คำว่า **เตสํ วูปสโม สุโข** ความระงับเสียซึ่งสังขารนั้นมันระงับดับไปเอง เช่นเดียวกับต้นไม้ที่เราถอนขึ้นมาทั้งรากไม่มีอะไรเหลือ กิ่งก้านสาขาทุกชิ้นที่มีอยู่ในต้นไม้นั้นตลอดลำต้นของเราไม่ต้องไปทำลาย พอรากเหง้าของต้นไม้นั้นถูกถอนขึ้นมาหมดเท่านั้น อวัยวะทุกชิ้นของต้นไม้นับวันจะเหี่ยวยุบยอบและตายไป ไม่มีชิ้นใดเหลืออยู่ ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จะเป็นสังขารที่ว่ารูปสังขารคือกายนี้ก็ตาม สังขารที่คิดปรุงขึ้นภายในจิตใจ จะคิดปรุงถึงเรื่องอดีตอนาคตให้ปรากฏเป็นบุญเป็นบาปในปัจจุบันก็ตามจะต้องดับไปหมด เพราะอวิชชาซึ่งเป็นหัวหน้าวัฏจักรหัวหน้าของสังขารซึ่งเป็นตัวสมุทัยนี้ได้ถูกทำลายหายสูญสิ้นไปจากหัวใจแล้ว จะเหลือแต่พุทโธทั้งแท่งได้แก่ใจที่บริสุทธิ์เท่านั้น นั่นแหละเรียกว่า **เตสํ วูปสโม สุโข** ความระงับดับเสียซึ่งสังขารอันเป็นบ่อเกิดแห่งสมุทัยได้สิ้นสุดลง เพราะอำนาจปัญญาอันมีกำลังกล้าสามารถประหัตประหารตัวอวิชชาซึ่งเป็นเสนียดจัญไรนั้นไม่มีอันใดเหลืออยู่ภายในใจแล้วจึงกลายเป็น **เตสํ วูปสโม สุโข** ความระงับดับเสียซึ่งสังขารทั้งหลายนั้นไม่มีอันใดจะไปก่อความทุกข์ทรมาน ไม่มีอันใดจะไปก่อความทุกข์ ความลำบาก ความดีใจเสียใจอีกแล้ว แม้สังขารคือร่างกาย

ยังครองตัวอยู่แต่สังขารประเภทสมุทัยที่เป็นเครื่องหลอกลวงจิตใจให้ยินดียินร้าย ให้เกิดความดีใจเสียใจ ให้เกิดความทุกข์ยากลำบาก ดับไปแล้ว เช่นเดียวกับเตาไฟ เมื่อหมดเชื้อไฟอยู่ภายในเตาแล้ว จะใส่ฟืนเข้าไปมากน้อยก็สักแต่ว่าเป็นฟืนเท่านั้น ไม่กลายเป็นไฟขึ้นมาได้

ใจถึงจะเรียกว่าใจก็ตาม *แต่ใจนี้ไม่มีเชื้อคืออวิชชา* สังขารปรุงขึ้นมาก็เป็นธรรมล้วน ๆ คิดเรื่องอะไรก็เป็นธรรมล้วน ๆ เวทนาถึงจะเสวยทุกข์บ้างตามสภาพของขันธ์ที่มีอยู่ ก็ไม่เป็นเหตุจะให้เกิดความลุ่มหลงแต่อย่างใด วิญญาณความรู้ในสิ่งที่จะมาสัมผัสก็รับรู้โดยธรรมไม่รับรู้ด้วยความหลง ไม่รับรู้เพื่อเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ให้เกิดสมุทัย สั่งสมกิเลสขึ้นมาเลยกลายเป็นขันธ์ล้วน ๆ คือขันธ์ไม่มีกิเลสตัณหา นี่ท่านเรียกว่า **เตสํ วูปสโข สุโข** ผู้ถึงธรรมดวงนี้แล้วเรียกว่าเป็นผู้ถึงแดนแห่งความพ้นทุกข์ แม้จะมีธาตุมีขันธ์อยู่ก็ไม่มีความเดือดร้อนภายในใจ เป็น **เตสํ วูปสโม สุโข** อยู่ตลอดเวลา แต่สังขารในขันธ์ ๕ นี้จะระงับไปไม่ได้ เมื่อรูปขันธ์นี้ยังไม่แตกจะต้องใช้อยู่เป็นธรรมดา เหมือนพระพุทธเจ้าของเราท่านตรัสรู้แล้วยังอาศัยขันธ์ทั้งห้านี้เป็นเครื่องมือประกาศศาสนา คืออาศัยร่างกายเดินเหินไปสู่ที่ต่าง ๆ เพื่อสั่งสอนบรรดาสัตว์ อาศัยสังขารความคิดความปรุงภายในใจของพระองค์เพื่อชี้แจงแสดงธรรมให้บรรดาสัตว์ทั้งหลายฟัง อาศัยสัญญาจำว่าคนนั้น

คนนี้อยู่บ้านนั้นเมืองนั้น เป็นผู้สมควรจะรับธรรมของพระองค์ท่านได้ขนาดไหน วิญญาณความรับรู้ว่าใครเข้าใจในพระสัท-ธรรมของพระพุทธเจ้าและใครไม่เข้าใจเมื่อมีการตอบรับหรือมีการสนทนากัน เพราะฉะนั้นขันธ์ ๕ นี้จึงเป็นเครื่องมือประกาศศาสนาแต่ไม่ใช่เป็นขันธ์ที่จะทำพระองค์ให้วุ่นวายเหมือนแต่ก่อนมา ขันธ์ที่ทำพระองค์ให้วุ่นวายได้แก่ขันธ์ที่มีอวิชชาครองตัวอยู่และเป็นเครื่องมือของอวิชชาที่มีบัญชาออกมาทางไหนก็กลายเป็นสมุทัยไปทั้งนั้น เดือดร้อนวุ่นวายไปทั้งวันทั้งคืน เพราะเหตุแห่งขันธ์เหล่านี้ได้รับการกดขี่บังคับออกจากสมุทัยตัวใหญ่ได้แก่อวิชชา เมื่ออวิชชาดับไปแล้ว พึงทราบว่าสังขารอันเป็นสมุนของอวิชชาได้ดับลงไปพร้อมในขณะเดียวกัน จึงเรียกว่า **เตสํ วูปสโม สุโข** การระงับดับเสียซึ่งสังขารท่านกล่าวว่าเป็นความสุขอันยิ่งนั้น หมายถึงธรรมดวงนี้เอง

บรรดาเราทุก ๆ ท่าน สังขารที่เป็นตัวสมุทัยก่อความยุ่งยากแก่ตนอยู่ทั้งวันทั้งคืน เราก็พอทราบอยู่ภายในจิตใจ เมื่อได้อบรมจิตใจให้เป็นไปเพื่อความสงบเราก็พอทราบได้ จนกระทั่งเรามีปัญญาสามารถประหัตประหารกิเลสอาสวะเข้าไปเป็นชั้นๆ ตั้งแต่ชั้นหยาบ ชั้นกลาง ชั้นละเอียด จนถึงชั้นละเอียดที่สุดไม่มีอะไรเหลืออยู่ภายในจิตใจ แม้แต่อวิชชาที่เป็นเจ้าแห่งวัฏจักรก็ได้ถูกทำลายลงแล้วด้วยปัญญา ไม่มีอะไรเหลืออยู่กลายขึ้นมาเป็น **เตสํ วูปสโม สุโข** ระงับ

สังขารอย่างราบคาบ เมื่อสังขารภายในใจที่เป็นไปเพราะอำนาจแห่งอวิชชาดับไปแล้วก็ไม่สร้างเป็นสังขารประเภทใหม่ขึ้นมา มีความระงับดับเสียซึ่งสังขารอยู่ตลอดเวลา แม้ออกจากร่างนี้แล้วก็ไม่ไปสู่ปฏิสนธิที่ไหน ไม่ต้องเป็นนักเกิดแก่เจ็บตายอีกต่อไป เหมือนพระพุทธเจ้าของเรา เพราะท่านระงับดับเสียได้ซึ่งสังขารอันเป็นตัวเสนียดจัญไรอันเป็นเหตุให้ท่องเที่ยวในวัฏฏะนี้เสีย ไม่มีอันใดที่ก่อกำเนิดไปอีก เป็นสุคโตเสด็จไปดีมาดี แนะนำสั่งสอนประชาชนทั้งหลายให้เป็นประโยชน์ เมื่อถึงกาลอายุขัยของพระองค์แล้วพวกเราทั้งหลายเรียกว่า ปรินิพพาน ปล่อยสังขารอันนี้ไว้ให้โลกได้กราบไหว้บูชา หรือปล่อยให้เป็นดินน้ำลมไฟไปตามธรรมชาติ ธรรม-ชาติที่แท้จริง คือ **วิมุตฺติพุทโธ** ของพระองค์ เป็นสมบัติของพระพุทธเจ้าแต่ผู้เดียว นี่เรียกว่าสมบัติที่เป็น **เตสํ วูปสโม สุโข** เป็นธรรมทั้งแท่ง เป็นความบริสุทธิ์ล้วน ๆ ไม่มีอันใดเจือปน

นี่แลธรรมเทศนาวันนี้ได้แสดงเรื่องสังขารธรรม บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายได้ยินว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** จะเข้าใจว่าเป็นภาษิตที่กล่าวซ้ำ ๆ ซาก ๆ แต่ธรรมชาติที่ถูกกล่าวคือความตายมันตายอยู่ตลอดเวลาแม้อยู่ ณ บัดนี้มันก็ตายและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ที่เราอยู่นี่มันก็ตายในบ้านในป่าภูเขาลำเนาไม้มันก็ตาย ในน้ำมันก็ตายบนบกมันก็ตาย

ตายทั้งวันทั้งคืนถ้าหากว่ามีเสียงเหมือนกับเสียงปืนแล้ว เยื่อหูของเราทั้งหลายแตกทำลายไม่มีอันใดเหลือ เพราะความแปรมันก็ดังขึ้นมา ความแตกความสลายมันก็ดังขึ้นมา ความทุกข์ยากลำบากในครอบครัวเหย้าเรือนแต่ละครอบครัวมันก็ดังขึ้นมา สัตว์ได้รับความทุกข์มันก็ดังขึ้นมา ที่อยู่ใต้น้ำมันก็ดังขึ้นมา อยู่บนบกมันก็ดังขึ้นมา แม้ที่สุดพวกเรานั่งฟังเทศน์อยู่ ณ บัดนี้ เกิดความทุกข์ต่างก็จะดังขึ้นมา เหมือนกับเสียงปืนดังเรื่องกองทุกข์ เยื่อหูก็จะไม่สามารถต้านทานอยู่ได้ เพราะกองทุกข์มันประกาศลั่นโลกอยู่อย่างนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้จะไม่ให้ว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** อย่างไร มันเป็นซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่ตลอดเวลา ต้องแสดงตามความจริงที่มันเป็นอยู่เช่นนี้ให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายได้พิจารณาว่า สิ่งทั้งหลายเหล่านี้เมื่อมีอยู่มันก็แสดงเสียงลั่นอยู่ตลอดเวลาอย่างนี้ แต่มันไม่มีปืนให้สัญญาณแก่เราในขณะความทุกข์หรือความแปรปรวนปรากฏขึ้นในสัตว์และสังขารแต่ละราย ๆ จึงคล้าย ๆ กับว่ามีทุกข์แต่เราคนเดียว มีความเดือดร้อนแต่เราคนเดียว มีความฟุ้งซ่านวุ่นวายแต่เราคนเดียว มีความยากลำบากแต่เราคนเดียว ขัดสนจนทรัพย์และอับปัญญาแต่เราคนเดียว ไม่ดีแต่เราคนเดียว โลกเขาคล้ายกับว่าเป็นทองคำไปหมด ที่จริงโลกมันโลกเดียวกันธาตุขันธ์อันเดียวกัน โลก อนิจฺจา วต สงฺขารา อันเดียวกัน หัวใจอันเดียวกัน มันเป็นทุกข์อย่างเดียวกันนี่เอง ขอให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายพินิจพิจารณาในภาษิตที่ได้ยก

ขึ้นไว้ว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** สังขารทั้งหลายภายนอกภายในทั้งของท่านของเรามันไม่เที่ยง **อุปฺปาทวยธมฺมิโน อุปฺปชฺชิตวา นิรุชฺฌนฺติ** เกิดขึ้นแล้วไม่ว่าอยู่ที่ไหน ๆ มันแตกด้วยกันทั้งนั้น **เตสํ วูปสโม สุโข** จงพยายามทำความระงับเสียซึ่งต้นเหตุคือสังขารอันเป็นตัวสมุทัยให้ดับสิ้นซากไปเสียจากใจแล้วสังขารที่เป็นตัวผล คือ อนิจฺจา วต สงฺขารา ความเกิดความตายแห่งสังขารนี้จะไม่ปรากฏแก่ใจของเราให้เป็นความกังวลต่อไปอีก เรียกว่าถึงสันติธรรมอันราบคาบได้แก่บรมสุขคือ**วิมุตติพระนิพพาน**

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ ขอบุญญานุภาพแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมพระสงฆ์จงมาปกเกล้าเหล่าท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ได้อุตส่าห์จากบ้านจากเรือนมาสดับตรับฟังพระสัทธรรมเทศนาโดยความเต็มอกเต็มใจ จงมีความสุขกายสบายใจทุกทิวาราตรีกาล ดังได้รับประทานวิสัชนาในพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็นับว่าสมควรแก่เวลา ขอยุติลงด้วยเวลาเพียงเท่านี้ เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

“

พระพุทธเจ้าแท้ ธรรมแท้ อยู่ที่ใจ
ทรงอุปัฏฐากใจตัวเอง คือ ทรงอุปัฏฐาก
พระพุทธเจ้า ทรงเฝ้าดูใจตัวเองด้วย
สติปัญญา คือ ทรงเห็นเฝ้าพุทธเจ้า
พระธรรม พระสงฆ์อยู่แท้จริง

”

กัณฑ์ที่ ๓

ณ วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี

วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ.๒๕๐๕

การฟังเทศน์พึงตั้งใจไว้เฉพาะหน้า ไม่ต้องไปสนใจข้างนอกให้ยิ่งกว่าการกำหนดไว้ภายในใจของตน เพื่อให้รู้รสของพระธรรมอย่างแท้จริงภายในใจ เพราะการฟังเทศน์ท่านก็กล่าวไว้แล้วว่าได้รับอานิสงส์ ๕ ประการซึ่งเกิดขึ้นในขณะฟังเทศน์ ส่วนผลประโยชน์ข้างหน้านั้นเป็นผลพลอยได้ส่วนหนึ่งต่างหาก เพราะเหตุนั้น ครั้งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมจึงปรากฏว่าพุทธบริษัทผู้สดับธรรมจากพระองค์แล้วได้ตรัสรู้ต่อพระพักตร์ของพระองค์ท่านมีจำนวนมาก เนื่องจากการฟังเทศน์โดยจิตตั้งไว้อย่างถูกต้องไม่ได้มุ่งอดีตอนาคต ไปจากความรู้ปัจจุบันซึ่งตั้งอยู่เฉพาะหน้า เพื่อสดับรับรสพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงในขณะนั้นเท่านั้น ครั้งพระองค์เสด็จออกทรงผนวช ได้เสด็จออกด้วยความสนพระทัยในธรรมอย่างยิ่งและก่อนหน้าจะเสด็จออกก็ทรงสนพระทัยอยู่ก่อนแล้ว เริ่มแต่ทอดพระเนตรเทวทูตทั้งสี่เป็นลำดับมา จนถึงวันเสด็จออกไปเสียจริง ๆ และทรงประกอบสมณกิจด้วยความเพียรและสนพระทัยต่อหน้าที่ของพระองค์ นับแต่วันเสด็จออกครั้งแรกจนวันตรัสรู้ ไม่ทรงทอดธุระให้ขาดวรรคขาด

ตอนในทางความเพียร ความเกียจคร้านความท้อแท้อ่อนแอไม่มีโอกาสทำหน้าที่บนพระทัยของพระพุทธเจ้าอีกต่อไปเหมือนที่เคยทำต่อบรรดาสัตว์ทั่ว ๆ ไป แม้สาวกทั้งหลายออกบวชตามเสด็จพระองค์ด้วยความสนใจใคร่ต่อความพ้นทุกข์ ได้สดับธรรมจากพระองค์ทุกบททุกบาท ล้วนแต่สดับด้วยความสนใจ นำไปปฏิบัติด้วยความสนใจ อยู่ด้วยความสนใจไปด้วยความสนใจ ความเพียรทุกประโยคเป็นไปด้วยความสนใจใคร่ต่อเหตุต่อผลจริง ๆ ผลจะพึงได้รับเครื่องตอบแทนความสนใจของสาวกในครั้งนั้น จึงรู้สึกแปลกต่างกันกับพวกเราทั้งหลายในสมัยนี้ ทั้งนี้เนื่องจากความรู้สึกในแง่ธรรมและการปฏิบัติมีความหนักเบาต่างกันอยู่มาก เมื่อเป็นเช่นนี้ผลจะให้เหมือนกันได้อย่างไร พระพุทธเจ้านับแต่วันเริ่มประกอบความเพียรจนตรัสรู้ไม่ทรงท้อถอยในธุรกิจที่พระองค์ทรงบำเพ็ญจนปรากฏเป็นผลประจักษ์พระทัย คือความเป็นศาสดาขึ้นมาในโลก อันดับต่อไปก็ทรงนำธรรมที่ออกมาจากศาสดามาประทานพุทธบริษัทโดยการแนะนำสั่งสอนไปตามแนวแห่งธรรมที่ทรงได้รับผลมาแล้ว บรรดาสัตว์ที่ได้รับการถ่ายทอดพระธรรมจากพระองค์แล้ว ต่างก็มีความชื่นบานหรรษาต่อรสพระธรรม นำไปปฏิบัติได้รับผลจนกลายเป็นสาวกสาวิกาขึ้นมาเป็นลำดับ ทั้งภูมิแห่งธรรมของผู้บรรลุและจำนวนของพุทธบริษัทผู้มีดวงตาเห็นธรรมตามพระองค์ท่าน

พระพุทธเจ้าเป็นแบบฉบับของพุทธบริษัทแต่ต้นมา ดังจะเห็นได้แต่เบื้องแรกพระองค์เสด็จออกบวชในป่า บวชแล้วเที่ยวอยู่ในป่าในเขา ไม่เคยสนพระทัยกับสิ่งใดและใคร ๆ ทั้งนั้นแม้แผ่นดินที่เคยปกครองให้บรรดาไพร่ฟ้าประชาชนได้รับความร่มเย็นในร่มเงาแห่งพระบารมีของพระองค์ และไม่ทรงเป็นอารมณ์ห่วงใยในความเป็นกษัตริย์ของประชากรทั่วทั้งแผ่นดินทรงบำเพ็ญพระองค์ด้วยความอาจหาญและอดทนต่อความเพียรไม่มีใครจะทำให้ยิ่งกว่าพระศาสดาของเราไปได้ การกระทำทุก ๆ กรณียิ่งกว่าโลก การเสด็จออกบวชก็ผิดแปลกจากโลก เวลาผลปรากฏจึงแปลกต่างจากโลกจนกลายเป็นคนละโลกไป เพราะใจกลายเป็นใจของพระพุทธเจ้าที่บริสุทธิ์ขึ้นมาทั้งดวง ผลที่ปรากฏจึงต่างจากโลกทั่ว ๆ ไปอย่างนี้ แม้พระสาวกทั้งหลายที่ได้ออกบวชตามเสด็จพระองค์ท่าน พอได้สดับอนุศาสน์จากพระองค์ว่า **รุกฺขมูลเสนาสนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา ตตฺถโว ยาวชีวํ อุสฺสาโหกรณีโย** เท่านั้น บรรดาสาวกรู้สึกมีความพออกพอใจยิ้มแย้มแจ่มใสในพระโอวาทที่ทรงประทานให้ พูดตามภาษาของเราก็ว่าโน้นภูเขา โน้นป่ารกชัฏ โน้นชายเขา โน้นซอกเขา โน้นซอกห้วย โน้นลำธาร โน้นเงื้อมผา โน้นหลังเขา โน้นไหล่เขา โน้นท่าน้ำลำคลองติดชายเขา แสนสบายไม่มีเครื่องกังวล จงพากันไปอยู่สถานที่เช่นนั้น เราตถาคตตรัสรู้ขึ้นมาเป็นพระพุทธเจ้าเพราะที่เช่นนั้น ไม่ได้ตรัสรู้ด้วยความคลุกคลี ไม่ได้ตรัสรู้ด้วยความรื่นเริง

บันเทิงตามกระแสแห่งตัณหา คือความทะเยอทะยานหรือความเสือกคลานของตนเอง ซึ่งเป็นเพราะอำนาจแห่งกิเลสตัณหาเป็นเครื่องฉุดลากไป เราตถาคตได้ตรัสรู้อยู่ในที่สงัดเช่นนั้น ได้ประกอบความเพียรอยู่ในที่เช่นนั้น ได้ปลีกจากฝูงชนทุกชั้น ปลีกจากปราสาทและบ้านเมืองมาสู่สถานที่เช่นนั้น ตถาคตทุกข์ก็ทุกข์เพื่อความเพียรอยู่ในที่เงียบสงัดเช่นนั้น ตถาคตไม่ได้ตรัสรู้อยู่ในห้องหอปราสาท ตถาคตไม่ได้ตรัสรู้ในทางสามแพร่งสี่แพร่ง ตถาคตไม่ได้ตรัสรู้ในตลาด ตถาคตไม่ได้ตรัสรู้ในท่ามกลางฝูงชน แต่ตถาคตได้ตรัสรู้ในที่อันเงียบสงัดวิเวกวังเวงปราศจากสิ่งรบกวนใด ๆ ตถาคตได้ถึงความบริสุทธิ์พุทธเพราะสถานที่อันสงัดเช่นนั้น เพราะเหตุนั้นขอให้พวกท่านทั้งหลายจงไปในสถานที่ที่เราตถาคตชี้บอกเถิด ว่านั่นภูเขา นั่นชายเขา นั่นถ้ำ นั่นร่มไม้ใบหนา นั่นป่าทึบ นั่นที่แจ้ง อากาศโปร่งโล่งสบาย นั่นเป็นที่วิเวกสงัด นั่นเป็นที่ไม่วุ่นวาย ไม่กังวลกับสิ่งก่อกวนทั้งหลายที่จะเอื้อมเข้าไปถึงสถานที่เช่นนั้นใคร ๆ เขาไม่ต้องการ ขอให้พวกท่านทั้งหลายจงไปอยู่ในสถานที่เช่นนั้น เพราะเราตถาคตได้เป็นพระ-พุทธเจ้าขึ้นมาเพราะที่เช่นนั้น ถ้าท่านทั้งหลายต้องการเป็นผู้หมดจนพ้นทุกข์ไปตามเราตถาคตแล้วไซร้ จงพากันไปอยู่ตามสถานที่ที่เราตถาคตชี้บอก จะเป็นผู้สิ้นภพ สิ้นชาติ เกิดๆ ตายๆ อันเทียบกับหลุมถ่านเพลิง ไปตามเราตถาคตได้ในวันนี้วันหน้า ไม่ต้องสงสัย

ที่อธิบายผ่านมาแล้วอนุศาสน์ข้อที่ ๒ **ข้อต้นว่า บงฺสุกุล จีวรํ** เป็นต้น ท่านทั้งหลายบวชมาแล้ว พึงแสวงหาผ้าบังสุกุลที่เขาทอดทิ้งตามป่าช้า ตามถนนหนทาง นำมาปะติดปะต่อปะชุนกันเข้าเป็นผืน สบง จีวร สังฆาฏิ พอได้ครองร่างและชีวิตสืบต่อเพศพรหมจรรย์ให้เป็นไปในวันหนึ่งๆ สมกับเพศสมณะซึ่งไม่ใช่นักฟุ่มเฟือยโก้เก๋ ครองตัวในปัจจัยสี่ด้วยความเป็นผู้มีธรรม คือความมักน้อยและสันโดษในปัจจัยสี่ ไม่ฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมในบริขารของพระเครื่องอาศัยชั่วคราว ส่วนคหบดีจีวรที่ศรัทธาถวายด้วยมือก็พึงรับเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่ายทั้งเป็นความเบาใจของศรัทธาผู้อุปัฏฐากดูแล

ข้อที่ ๓ บิณฺฑิยาโลปโภชนํ เป็นต้น เราบวชในพระศาสนาแล้ว อย่าเป็นผู้เกียจคร้าน จงบิณฑบาตมาฉันด้วยกำลังปลีแข้งของตัวโดยความบริสุทธิ์ใจ บรรดาศรัทธาญาติโยมทั้งหลายให้ด้วยความเต็มอกเต็มใจใส่บาตรให้เรามาฉันตามสมณะประเพณีซึ่งปราศจากการซื้อขายจากการทำไร่ทำนาเหมือนอย่างประชาชน การบิณฑบาตรมาฉันเป็นกิจวัตรชื่อว่าเป็นทางแห่งอาชีพที่บริสุทธิ์ของนักบวช พึงอุตส่าห์ทำอย่างนั้นตลอดชีวิตเถิด ลาภเหลือเฟือคือของพิเศษอันอาจเกิดมีขึ้นในบางกาล พึงเห็นว่าเป็นคราวสมัยจะพึงสงเคราะห์อนุเคราะห์ประชาชน แต่อย่าทำตนให้มีความประมาทนอนใจและถือเป็นเกียรติในความเกิดขึ้นแห่งลาภสักการะทั้งหลาย

นั้น จะกลายเป็นว่า **สกฺกาโร ปุริสํ หนฺติ** ลาภสักการสังหารโมฆบุรุษให้ตาย *(ปลาตายเพราะเหยื่อล่อ)*

ข้อ ๔ คิลานเภสัจ คือยารักษาโรค คำว่า โรคหรือไข้เป็นได้ทั้งพระและฆราวาสไม่เลือกหน้า เมื่อความจำเป็นเกิดขึ้น เรื่องจำเป็นจะต้องแก้ไขก็ต้องมีขึ้นเป็นเงาเทียมตัว แต่พึงรู้จักประมาณในการขอจากญาติในพระศาสนาหรือคนให้โอกาสแก่การขอ ให้เป็นความดีที่สุด ความรู้จักประมาณเป็นธรรมจำเป็นนักบวชควรมีประจำตนตลอดเวลา แล้วจะเป็น **สงฺฆโสภณา** คือนักบวชผู้งามและประดับเกียรติพระศาสนาให้เป็นสง่าราศี และเป็นที่นิยมยินดีของพุทธบริษัท และพาหิรชนทั่ว ๆ ไป ข้อสำคัญของนักบวชจงระวังความเลยเถิดทุกกรณีคือกรณีขอทุกประเภท (เว้นบิณฑบาตรอันเป็นกิจวัตรประจำวันของพระเณร) กรณีไปมาหาสู่ กรณีขอความร่วมมือจากประชาชนอย่าให้เป็นนิสัยไปทีเดียว พึงบริกรรมความรู้จักประมาณไว้ให้พร้อมมูลเวลาความจำเป็นเกิดขึ้นทุกกรณี บรรดาพระสาวกเมื่อได้สดับอนุศาสนธรรมจากพระองค์แล้วน้อมรับไปปฏิบัติด้วยความยินดีและสนใจอย่างยิ่ง ต่างปลีกออกหาที่วิเวกสงัดอยู่ในป่าในเขาอันเป็นที่เปลี่ยว จะเป็นหรือตายไม่คำนึงในชีวิต แม้จะออกจากตระกูลต่าง ๆ มีตระกูลพระยามหากษัตริย์เป็นต้น ก็ไม่นำเรื่องของตระกูลและยศศักดิ์เข้ามาแทรกสิงหัวใจให้เกิดทิฐิมานะ พอที่จะตำหนิติ

เตียนในสถานที่อยู่หรืออาหารปัจจัย ซึ่งบรรดาศรัทธาญาติ-โยมทั้งหลายให้ด้วยศรัทธาตามกำลังความสามารถของเขาซึ่งหามาได้ แล้วให้ทานไป สาวกท่านมีความยินดีในอาหารปัจจัยทุกประเภท เว้นแต่จะผิดวินัยบริโภคใช้สอยไม่ได้ นอกนั้นสาวกทั้งหลายเป็นที่พึงพอใจรับเพื่อยังชีวิตและความเพียรให้เป็นไปโดยสม่ำเสมอ มีความสนใจต่อความเพียรและข้อปฏิบัติมีความสนใจต่อสถานที่ที่วิเวกสงัดซึ่งไม่พลุกพล่านด้วยสิ่งรบกวนทั้งหลาย มีความเพียรติดต่อทั้งวันทั้งคืน ยืน เดิน นั่ง นอน ไม่เห็นสิ่งใดที่มีคุณค่ายิ่งกว่าการบำเพ็ญตนให้พ้นจากทุกข์ บรรดาสาวกทั้งหลายเห็นความพ้นทุกข์เท่านั้นว่าเป็นธรรมอันล้นเหลือค่ายิ่งกว่าการเวียนเกิดเวียนตาย ซึ่งเป็นผลมาจากการถูกหลอกของอวิชชาอันเป็นโรงงานผลิตทุกข์แก่สัตว์ทั้งโลกธาตุไม่มีวันจบสิ้น เมื่อสาวกมีความมุ่งมั่นต่อแดนหลุดพ้นเต็มที่แล้วเรื่องทิฐิมานะที่ถือว่าออกมาจากตระกูลกษัตริย์ก็ดี ทิฐิมานะอันเกิดจากความมั่งคั่งสมบูรณ์ก็ดี และทิฐิมานะอันเกิดจากความเฉลียวฉลาด เพราะการศึกษาเล่าเรียนมามากก็ดี สาวกทั้งหลายไม่ยอมให้สิ่งเหล่านี้เข้าไปเคลือบแฝงในจิตใจได้ นอกจากความสนใจใคร่ต่อปฏิปทาเครื่องดำเนินเพื่อยกจิตของตนให้พ้นจากทุกข์เท่านั้น ถึงกับได้ตรัสรู้ตามพระองค์ท่าน นับแต่องค์แรกจนถึงองค์สุดท้ายแห่งสาวกอรหันต์

เพราะฉะนั้น ขอให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายนำเรื่องของพระพุทธเจ้าและประวัติของสาวกอรหันต์มาสนใจว่าท่านปฏิบัติอย่างใดจึงได้รับผลเป็นที่พอใจ จนปรากฏเด่นแก่โลกทั้งหลายให้ได้สักการะบูชา นับแต่เทวดาลงมาถึงมนุษย์ทุกชั้น ไม่มีใครรู้และฉลาดสามารถอย่างประเสริฐ เหนือพระพุทธเจ้ากับพระธรรมและพระสงฆ์ไปได้ ขอให้เราทุกท่านโปรดทราบไว้อย่างนี้ ความท้อแท้อ่อนแอ ความเห็นแก่ปากแก่ท้อง ความเห็นแก่หลับนอนเหล่านี้ไม่ใช่ทางประเสริฐและพ้นทุกข์ พอจะสามารถยังธรรมอันประเสริฐให้ปรากฏในมโนทวาร คือหัวใจของเราได้ ความเคลื่อนไหวไปมาทุก ๆ อาการในอิริยาบถทั้งสี่พึงเป็นผู้สนใจต่อเหตุผลและความสนใจในความเคลื่อนไหวของตนตลอดเวลา อย่าให้ข้องแวะกับสิ่งใด ๆ ที่จะเป็นไปเพื่อความเนิ่นช้าและเป็นมลทินแก่ กาย วาจา ใจ ของตน จงเป็นผู้ยินดีต่อความวิเวก ยินดีต่อการอยู่คนเดียว ทั้งเรื่องของกายและจิตใจกับความเพียรเท่านั้น *จงมีเข็มทิศ*คือความมุ่งมั่นตั้งไว้เพื่อความพ้นทุกข์ทุก ๆ อิริยาบถหรือทุก ๆ ขณะจิตที่เคลื่อนไหวผลจะพึงได้รับจะเป็นเช่น พระพุทธเจ้าและสาวกโดยไม่มีอะไรจะสามารถแยกออกได้ เพราะเป็นทางสายเดียวกัน **สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป** เป็นต้น พระพุทธเจ้าไม่ประทานไว้เพื่อใคร นอกจากจะเพื่อพวกเราผู้มีข้อปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ประจำตนเท่านั้น เมื่อดำเนินตามร่องรอยที่ประทานไว้ตลอดสถานที่และวิธีประกอบ

ตามที่อธิบายแล้วว่า **รุกฺขมูล เสนาสนํ** เป็นต้น ผลที่ได้รับจะไม่เป็นอย่างอื่นนอกจากความพ้นทุกข์และจากความเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าขึ้นในหลักธรรมชาติคือ ความบริสุทธิ์ภายในใจ ขอให้สำนึกตัวเสมอ ยืน เดิน นั่ง นอน เว้นแต่หลับซึ่งเป็นของเหลือวิสัย จงใคร่ต่อสติปัญญาและความเพียรของตนเสมอไป เรื่องความหลุดพ้นจะปรากฏขึ้นที่ใจของตน การฟังธรรมในครั้งพุทธกาลฟังด้วยความสนใจจริง ๆ ฟังแล้วก็ฝังลงที่จิตไม่ได้ปล่อยให้เรี่ยราดหรือสักแต่ว่าฟังพอเป็นพิธี ตกมาสมัยทุกวันนี้ไม่ว่าใคร ๆ แม้เราผู้เป็นนักบวชอยู่ขณะนี้การกระทำทุก ๆ อย่างก็ยังจะกลายเป็นพิธี ถ้าไม่ได้สนใจและมีความมุ่งมั่นต่อความพ้นทุกข์อย่างเต็มที่แล้ว อาการทุกอย่างมันจะกลายเป็นพิธีโดยไม่รู้สึกตัว เช่นเดินจงกรมก็พอเป็นพิธีตามเวล่ำเวลาที่กำหนดไว้เท่านั้น แต่จิตกับสติจะสัมปยุตด้วยความเพียรหรือเปล่า ข้อนี้เป็นปัญหาที่น่าสงสัย เมื่อเป็นเช่นนี้ผลที่ปรากฏขึ้นมาให้เราได้รับก็จะกลายเป็นอื่นไปได้เพราะเหตุใด เพราะทั้งๆ ที่เราว่าเราเดินจงกรม แต่จิตกลายเป็นอื่นไป นอกจากหลักธรรม ก็หลักธรรมเป็นอย่างไร หลักธรรมแสดงว่าเป็นผู้มีสติรับรู้ในประโยคความเพียรของตน เราจะกำหนดหรือพิจารณาในธรรมบทใด อาการใด ถ้าจิตและสติไม่ได้ติดต่อสืบเนื่องกันโดยลำดับในบทธรรมหรืออาการนั้น ๆ ปล่อยให้จิตเพ่นพ่านหรือเร่ร่อนไปสู่สถานที่และอารมณ์ต่าง ๆ ตามอำนาจของสิ่งยั่วยวนนั่นแสดงว่ากระแสของใจและใจไปสู่

ความเป็นอื่นแล้ว ผลที่จะพึงได้รับก็ผิดจากความเป็นธรรม กลายเป็นอื่นไปได้ ถ้าไม่ได้สนใจในความเคลื่อนไหวของเรา แล้วโดยถือเอาเพียงประโยคเบื้องต้นว่า "เราทำความเพียร" เท่านี้ เราอาจจะมีความเห็นผิดไปตำหนิติโทษพระศาสนาว่า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไม่เป็นนิยยานิกธรรมพอที่จะนำผู้ปฏิบัติธรรมให้พ้นจากทุกข์ไปได้จริงสมกับที่พระองค์ตรัสไว้ว่าสวากขาตธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้ว แท้จริงทั้งวันทั้งคืนกระแสแห่งใจเราเอนเอียงไปสู่โลกตลอดเวลาคำว่าโลกทั้งโลกในทั้งโลกนอก พึงทราบว่าเป็นสภาพหนึ่งจากธรรมที่พระองค์ทรงมุ่งหวัง การปฏิบัติของพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลาย มุ่งในหลักธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ เพราะเหตุนั้นประโยคแห่งความเพียรทุก ๆ ประโยค จึงเป็นไปเพื่อความแก้ไขมลทินจนหมดสิ้นโดยตลอดไม่มีอะไรเหลืออยู่ จากนั้นก็กลายเป็น **พุทฺโธ** ขึ้นมาให้โลกได้กราบไหว้บูชา ที่ท่านเป็นธรรมทั้งองค์เพราะท่านปฏิบัติถูกธรรม เหตุกับผลจึงลงกันได้อย่างนี้ ส่วนเราทั้งหลายเดินจงกรมนั่งสมาธิจริง แต่กลายเป็นสมาธิหัวตอ นั่งหลับในสมาธิไม่รู้กี่ครั้งกี่หน หรือกลายเป็นเรื่องประจำก็อาจเป็นไปได้ในบางราย นี่ผู้เทศน์ไม่รับรองแทนได้แต่เรื่องคงเป็นความจริงอย่างนั้นผลจึงกลายเป็นอื่นเสมอไป ถ้าเหตุเป็นเรื่องของธรรมแล้วผลจะกลายเป็นอื่นไปไม่ได้ เพราะเหตุกับผลต้องสวมรอยกันไป เพราะเราทำไม่ถูกต้องตามหลักธรรมแทนที่จะเดินจงกรมนั่งสมาธิให้สติสัมป-

ยุตด้วยความเพียรติดต่อกันกับบทธรรม หรือสภาวธรรมที่เราพิจารณา แต่จิตกลายเป็นอื่นไปเสียโดยส่งกระแสใจไปตามรูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส แม้ธรรมารมณ์ที่ปรุงขึ้นกับใจก็ปรุงไปเพื่อ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส ทั้งที่เป็นอดีตและอนาคต ไม่ปรากฏจิตเป็นปัจจุบันแม้แต่ขณะเดียว อย่างนี้ ผลก็ต้องเป็นโลกเสมอไปเพราะกระแสของจิตกลายเป็นโลกอยู่ตลอดเวลา ส่วนจิตก็ต้องเป็นโลกขึ้นมา ได้แก่เรื่องของสมุทัยแดนเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ทำหัวใจของเราให้เดือดร้อนแล้วก็มาตำหนิผลว่า ทำไมจึงเกิดความรุ่มร้อน วันนี้ไม่สบาย แต่ตนก่อเหตุความไม่สบายไว้ทั้งวันทั้งคืน เพื่อความเป็นอื่นจากธรรม โดยไม่รู้สึกตัว ไม่ได้คำนึงถึงเลย เรื่องจึงเป็นอย่างนั้น

เพราะเหตุนั้น เราทุกท่านซึ่งเป็นนักปฏิบัติ*จงมีเข็มทิศ* คือความมั่นใจต่อความพ้นทุกข์ตั้งไว้เสมอ กับความเคลื่อนไหวแห่ง กาย วาจา ใจ ของตนอย่าให้คลาดเคลื่อน พระพุทธเจ้าสอนอย่างไร โน้นป่ารกชัฏอันเป็นที่สงัดวิเวกควรแก่การประกอบความเพียร ท่านไม่สอนว่านั่นตลาด นั่นถนนสามแพร่งสี่แพร่ง นั่นชุมนุมชนคนหนาแน่น พวกท่านจงไปกางกลดกางมุ้งอยู่ในที่ชุมนุมชนเช่นนั้น พวกท่านทั้งหลายจะปลอดภัยและถึงแดนแห่งความพ้นทุกข์ได้โดยพลัน อย่างนี้พระองค์ไม่ได้สอน เราต้องพิจารณาถึงเหตุผลว่า **รุกขมูลเสนาสนํ** มีความหมายอย่างไร บรรดาพระพุทธเจ้าทุก ๆ

พระองค์ทรงประทานธรรมข้อไหนไว้ต้องมีเหตุผลและเป็นหลักความจริง ซึ่งจะยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามเสมอไป ฉะนั้นประวัติของพระพุทธเจ้ากับสาวกจึงเป็นเรื่องที่แปลกและอัศจรรย์ ทั้งการบำเพ็ญเหตุทั้งผลสุดยอดคือความเป็นศาสดาของโลกทั่ว ๆ ไป

ศาสดาคือครูของโลกก็ดี ครูอาจารย์ของศิษย์ทั่ว ๆ ไปก็ดี จะสั่งสอนเราในบางสมัย สำคัญที่สุดเราต้องน้อมเอาธรรมคือ หลักเหตุผลอันเป็นองค์ของศาสดาแท้มาเป็นครูสอนตนเสมอไป การเหลือบซ้ายแลขวาตลอดความเคลื่อนไหวทุก ๆ อาการ จะต้องกระเทือนถึงครูคือ *หัวใจเสมอ* เราต้องสำนึกตัวอย่างนี้อย่าเป็นคนลืมตน ไม่เช่นนั้นจะพาตัวไปไม่รอดและจะเสียวันเสียคืนไปเปล่า อย่าพึงเข้าใจว่ามืดกับแจ้งที่ผ่านมาเมื่อวานนี้กับวันนี้และวันพรุ่งนี้จะเป็นของแปลกประหลาดเป็นมืดแจ้งอันเดียวกัน กิเลสอาสวะไม่ได้เกี่ยวกับมื้อ วัน ปี เดือน แต่เกี่ยวกับหัวใจของเราและสิ่งแวดล้อมที่เคยเกี่ยวข้องกันอยู่เท่านั้นสำคัญกว่าสิ่งอื่นใดจงพิจารณา จะไปไหนมาไหนให้มีศาสดาสอนตนเสมอไป นั่งก็ดี นอนก็ดี ยืนก็ดี เดินก็ดี จงเป็นผู้มีสติระลึกในอาการของตัว ความสงบใจก็ดี ความรอบคอบของใจก็ดี จะพ้นจากหลักของสติกับปัญญาไปไม่ได้ เพราะสติกับปัญญาและความเพียรเป็นรั้วกั้น หรือเป็นธรรมประกันไว้แล้ว ขอแต่ดำเนินในกรอบแห่ง ศีล สมาธิ ปัญญา

ด้วยความเพียร จะเห็นแดนพ้นทุกข์ปรากฏขึ้นกับใจของเรา โดยไม่ต้องไปถามใคร ไม่ว่าสมัยโน้นกับสมัยนี้หรือสมัยใด ๆ เมื่อสวากขาตธรรมมีเป็นคู่เคียงกับโลกด้วย ผู้สดับและศึกษาเล่าเรียนจากสวากขาตธรรมนำมาปฏิบัติด้วยความสนใจและถูกทางด้วย ผลจะถึงความเป็นอื่นไปไม่ได้ ต้องถึงความพ้นทุกข์ประจักษ์กับใจของตนอย่างแน่นอน โปรดทราบไว้และแก้ปัญหาที่ใจของเรา ไม่เช่นนั้นจะเหลวไปทุกวัน และหาอะไรมาปรากฏผลไม่มี

ถ้าเป็นนักตั้งสติค้นคว้าด้วยปัญญาในสภาวธรรมมีกายเป็นต้นเสมอ ความรู้ที่แปลกประหลาดจะปรากฏขึ้นเรื่อย ๆ แต่ถ้าความเพียรได้ขาดวรรคขาดตอน ผลที่จะปรากฏก็ล่าช้าเช่นเดียวกัน ดังนั้นจงอุตส่าห์บำรุงสติและปัญญาให้มีความรอบรู้อยู่เสมอ อย่างไรเสียต้องเป็นไปเพื่อสมาธิคือความมั่นคงของใจและเป็นไปเพื่อความเฉลียวฉลาดในทางปัญญา เพราะเหตุแห่งการพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม หรืออริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โดยแท้ และคำว่าสติปัฏฐานก็ดี อริยสัจก็ดี เป็นปัจจุบันธรรมซึ่งปรากฏอยู่กับกายกับใจของเราตลอดเวลา

ในมัชฌิมาปฏิปทาทรงตรัสไว้ว่า **สัมมาทิฏฐิ** *ความเห็นชอบ* คำว่าเห็นชอบทั่ว ๆ ไปก็มี เห็นชอบในวงจำกัดก็มี

และเห็นชอบในธรรมส่วนละเอียดยิ่งก็มี ความเห็นชอบของผู้ถือพระพุทธศาสนาทั่ว ๆ ไปโดยมีวงจำกัด เช่น เห็นว่าบาปมีจริง บุญมีจริง ผู้ทำดีได้รับผลดี ผู้ทำชั่วได้รับผลชั่ว เป็นต้น นี่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิขั้นหนึ่ง ความเห็นในวงจำกัดของนักปฏิบัติผู้ประกอบการพิจารณาสติปัฏฐานหรืออริยสัจสี่โดยกำหนดกาย เวทนา จิต ธรรม เห็นว่าเป็นไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** ประจำตนทุกอาการด้วยปัญญา ปลูกศรัทธาความเชื่อมั่นลงในพระสัจธรรม เพราะการพิจารณาไตรลักษณ์เป็นต้นเหตุ และถือไตรลักษณ์ที่มีอยู่ในสภาวธรรมนั้น ๆ เป็นทางเดินของปัญญา และพิจารณาในอริยสัจเห็นทุกข์ที่เกิดขึ้นจากกายและจากใจ ทั้งของตนและของคนอื่น สัตว์อื่น ว่าเป็นสิ่งไม่ควรประมาทนอนใจ พร้อมทั้งความเห็นโทษในสมุทัยคือ แหล่งผลิตทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่สัตว์เสวยผลไม่มีประมาณตลอดกาลและเตรียมรื้อถอนสมุทัยด้วยปัญญาเพื่อก้าวขึ้นสู่นิโรธคือแดนสังหารทุกข์โดยสิ้นเชิง นี่ก็เรียกว่าสัมมาทิฏฐิขั้นที่ ๑

สัมมาทิฏฐิความเห็นชอบในธรรมส่วนละเอียดนั้น ได้แก่ความเห็นชอบในทุกข์ว่าเป็นของจริงอย่างหนึ่ง ความเห็นชอบในสมุทัยว่าเป็นของจริงอย่างหนึ่ง ความเห็นชอบในนิโรธว่าเป็นของจริงอย่างหนึ่ง และความเห็นชอบในมรรค คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ว่าเป็นของจริงอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความเห็นชอบโดย

ปราศจากการตำหนิติชมในอริยสัจและสภาวธรรมทั่วๆ ไป จัดเป็นสัมมาทิฏฐิขั้นที่ ๑

สัมมาทิฏฐิมีหลายขั้นตามภูมิของผู้ปฏิบัติในธรรมขั้นนั้นๆ ถ้าสัมมาทิฏฐิมีเพียงขั้นเดียว ปัญญาจะมีหลายขั้นไปไม่ได้ เพราะกิเลสความเศร้าหมองมีหลายขั้น ปัญญาจึงต้องมีหลายขั้น เพราะเหตุนี้เองสัมมาทิฏฐิจึงมีหลายขั้นตามที่ได้อธิบายผ่านมาแล้ว

ในปฏิปทาข้อ ๒ ตรัสว่า **สัมมาสังกัปโป** *ความดำริชอบ* มี ๓ ประการ คือ ดำริในทางไม่เบียดเบียน ดำริในทางไม่พยาบาทปองร้าย ดำริเพื่อออกจากเครื่องผูกพัน ๑ ดำริในทางไม่เบียดเบียนนั้น คือ ไม่คิดเบียดเบียนคนและสัตว์ ไม่คิดเบียดเบียนตนเองด้วยไม่คิดให้เขาได้รับความทรมานลำบากเพราะความคิดของเราเป็นต้นเหตุ และไม่คิดหาเรื่องลำบากฉิบหายใส่ตนเอง เช่น ไม่คิดจะกินยาเสพติด มีสุรา ฝิ่น และเฮโรอีนเป็นต้น

ดำริในทางไม่พยาบาท คือไม่คิดปองร้ายหมายฆ่าใคร ๆ ทั้งสัตว์และมนุษย์ ไม่คิดเพื่อความชอกช้ำและฉิบหายแก่ใคร ไม่คิดให้เขาได้รับความเจ็บปวดบอบช้ำหรือล้มตายลงไปเพราะความคิดของเราเป็นต้นเหตุ และไม่คิดปองร้ายหมายฆ่าตัว

เอง เช่นคิดฆ่าตัวเองด้วยวิธีต่าง ๆ ดังปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์เสมอนี่คือผลเกิดจากความคิดผิด ตัวเองเคยมีคุณแก่ตัวและเป็นสมบัติอันล้นค่าแก่ตัวเอง เพราะความคิดผิดจึงปรากฏว่าตัวกลับเป็นข้าศึกแก่ตัวเอง เรื่องเช่นนี้เคยมีบ่อยพึงทราบว่าเป็นผลเกิดจากความดำริผิดทาง ผู้รักษาตัวและสงวนตัวแท้เพียงแค่จิตคิดเรื่องไม่สบายขึ้นภายในใจเท่านั้นก็รีบระงับดับความคิดผิดนั้นทันทีด้วย เนกขัมมอุบาย ไหนจะยอมปล่อยความคิดที่ผิดให้รุนแรงขึ้นถึงกับฆ่าตัวตาย เป็นตัวอย่างแห่งคนรักตัวที่ไหนมี

ความดำริเพื่อออกจากเครื่องผูกมัด นี่ถ้าเป็นความดำริทั่ว ๆ ไป ตนคิดอ่านการงานเพื่อเปลื้องตนออกจากความยากจนค่นแค้น เพื่อความสมบูรณ์พูนผลในสมบัติไม่อดหยากขาดแคลน ก็จัดเข้าในเนกขัมมสังกัปโปของโลกประการ ๑

ผู้ดำริให้ทานรักษาศีลภาวนา คิดสร้างถนนหนทาง ขุดบ่อน้ำ ก่อพระเจดีย์ทะนุบำรุงปูชนียสถานที่ชำรุดทรุดโทรม สร้างกุฏิ วิหาร ศาลา เรือนโรงต่าง ๆ โดยมุ่งกุศลเพื่อยกตนให้พ้นจากกองทุกข์ ก็จัดเป็นเนกขัมมสังกัปโปประการ ๑

ผู้ดำริเห็นภัยในความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเกิดในสัตว์และสังขารทั่ว ๆ ไป ทั้งเขาทั้งเราไม่มีเวลาว่างเว้น เห็นเป็น

โอกาสอันว่างสำหรับเพศนักบวชจะบำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้เป็นไปได้ตามความหวัง ดำริจะบวชเป็นชีปะขาว เป็นพระ เป็นเณร นี่ก็จัดเป็นเนกขัมมสังกัปโปประการ ๑

นักปฏิบัติมีความดำริพิจารณาอารมณ์แห่งกรรมฐานของตน เพื่อความปลดเปลื้องจิตออกจากนิวรณธรรมทั้งหลายโดยอุบายต่าง ๆ จากความดำริคิดค้นไม่มีเวลาหยุดยั้งเพื่อเปลื้องกิเลสทุกประเภท ด้วยสัมมาสังกัปโปเป็นขั้น ๆ จนกลายเป็นสัมมาสังกัปโปอัตโนมัติกำจัดกิเลสเป็นขั้น ๆ ด้วยความดำริคิดค้นตลอดเวลา จนกิเลสทุกประเภทหมดสิ้นไป เพราะความดำรินั้นๆ นี่ก็จัดเป็นสัมมาสังกัปโปประการสุดท้ายแห่งการอธิบายปฏิปทาข้อที่ ๒

ปฏิปทาข้อที่ ๓ ตรัสไว้ว่า **สัมมาวาจา** *กล่าววาจาชอบ* นี่กล่าวชอบทั่ว ๆ ไปก็มี กล่าวชอบยิ่งในวงแห่งธรรมโดยจำเพาะก็มี กล่าวชอบตามสุภาษิตไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่ผู้ฟัง กล่าวมีเหตุผลน่าฟังจับใจไพเราะเสนาะโสต กล่าวสุภาพอ่อนโยน กล่าวถ่อมตนเจียมตัว กล่าวขอบบุญขอบคุณต่อผู้มีคุณทุกชั้นเหล่านี้ จัดเป็น สัมมาวาจา ประการ ๑

สัมมาวาจา ที่ชอบยิ่งในวงแห่งธรรมโดยจำเพาะนั้น คือ กล่าวในสัลเลขธรรม เครื่องขัดเกลากิเลสโดยถ่ายเดียว ได้

แก่กล่าวเรื่องความมักน้อยในปัจจัยสี่เครื่องอาศัยของพระกล่าวเรื่องความสันโดษ ยินดีตามมีตามได้แห่งปัจจัยที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรม กล่าวเรื่องอสังสักขณิกา ความไม่คลุกคลีมั่วสุมกับใคร ๆ ทั้งนั้น วิเวกตา กล่าวความสงัดวิเวกทางกายและทางใจ วิริยารัมภากล่าวเรื่องการประกอบความเพียร กล่าวเรื่องการรักษาศีลให้บริสุทธิ์ กล่าวเรื่องการทำสมาธิให้เกิด กล่าวเรื่องการอบรมปัญญาให้เฉลียวฉลาด กล่าวเรื่องวิมุตติคือความหลุดพ้นและกล่าวเรื่องวิมุตติญาณทัศนะ ความรู้เห็นอันแจ้งชัดในความหลุดพ้น นี่จัดเป็นสัมมาวาจาส่วนละเอียด การกล่าวนั้นไม่ใช่กล่าวเฉย ๆ กล่าวรำพัน กล่าวรำพึง กล่าวด้วยความสนใจและความพอออกพอใจใคร่ต่อการปฏิบัติในสัลเลขธรรมจริง ๆ

ในปฏิปทาข้อ ๔ ตรัสไว้ว่า **สัมมากัมมันโต** *การงานชอบ* การงานชอบทั่ว ๆ ไปประการหนึ่ง ๑ การงานชอบในธรรมประการหนึ่ง ๑ การงานทำโดยชอบธรรมไม่ผิดกฎหมายบ้านเมืองเช่น การทำนา ทำสวน การซื้อขายแลกเปลี่ยนเหล่านี้จัดเป็นการงานชอบ การปลูกสร้างวัดวาอารามและการให้ทานรักษาศีลเจริญเมตตาภาวนาก็จัดเป็นการงานชอบแต่ละอย่าง ๆ เป็นสัมมากัมมันโตประการ ๑ การเดินจงกรม นั่งสมาธิ ก็จัดเป็นการงานชอบ ความเคลื่อนไหวของกาย วาจา ใจ ทุกอาการพึงทราบว่าเป็นกรรมคือการกระทำ

การทำด้วยกาย พูดด้วยวาจาและคิดด้วยใจเรียกว่าเป็นกรรม คือการกระทำ ทำถูกพูดคิดถูกเรียกว่า สัมมากัมมันตะ การงานชอบ

คำว่าการงานชอบมีความหมายกว้างขวางมาก แล้วแต่ท่านผู้ฟังจะน้อมไปใช้ในทางใด เพราะโลกกับธรรมเป็นคู่เคียงกันมาเหมือนแขนซ้ายแขนขวาของคนคนเดียว จะแยกโลกกับธรรมจากกันไปไม่ได้ และโลกก็มีงานทำ ธรรมก็มีงานทำด้วยกัน ทั้งนี้ เนื่องจากภาวะของคนและการประกอบไม่เหมือนกัน การงานจะให้ถูกรอยพิมพ์อันเดียวกันย่อมเป็นไปไม่ได้ ฉะนั้นผู้อยู่ในฆราวาสก็ขอให้ประกอบการงานถูกกับภาวะของตน ผู้อยู่ในธรรมคือนักบวชเป็นต้นก็ขอให้ประกอบการงานถูกกับภาวะของตน อย่าให้การงานและความเห็นก้าวก่ายไขว้เขวกัน ก็จัดว่าต่างคนต่างสัมมากัมมันตะ การงานชอบด้วยกัน โลกและธรรมก็นับวันจะเจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับเพราะต่างท่านต่างช่วยกันพยุง

ปฏิปทาข้อ ๕ ตรัสไว้ว่า **สัมมาอาชีโว** *เลี้ยงชีพชอบ* การเลี้ยงชีพด้วยการรับประทานธรรมดาของมนุษย์และสัตว์ทั่ว ๆ ไปประการหนึ่ง การหล่อเลี้ยงจิตใจด้วยอารมณ์อันเกิดจากเครื่องสัมผัสประการ ๑ การหล่อเลี้ยงจิตใจด้วยธรรมเป็นขั้น ๆ ประการ ๑ การแสวงหาอาชีพโดยชอบธรรม

ปราศจากการปล้นสะดมฉกลักของใคร ๆ มาเลี้ยงชีพหาได้มาอย่างไรก็บริโภคเท่าที่มี พอเลี้ยงอัตภาพไปเป็นวัน ๆ หรือจะมีมากด้วยความชอบธรรมก็จัดเป็น สัมมาอาชีโว ประการ ๑ ใจได้รับความสัมผัสจากสิ่งภายนอก คือ รูปหญิงชาย เสียง กลิ่น รส ความสัมผัสของหญิงชาย และสิ่งของที่ถูกกับจริตชอบ เกิดเป็นอารมณ์เข้าไปหล่อเลี้ยงจิตใจให้มีความแช่มชื่นเบิกบานหายความโศกเศร้ากันแสง มีแต่ความรื่นเริงบันเทิงใจกลายเป็นอายุวัฒนะขึ้นมา แต่ถ้าแสวงผิดทางก็กลายเป็นพิษเครื่องสังหารใจ นี่ก็จัดเป็นสัมมาอาชีพสำหรับโลกผู้มีมัตตัญญุตารู้จักประมาณและขอบเขตที่ควรหรือไม่ควร

การบำรุงจิตใจด้วยธรรมะ คือ ไม่นำโลกที่เป็นยาพิษเข้ามารังควานใจ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสธรรมารมณ์ ให้พึงพิจารณาเป็นธรรมเสมอไป อย่าให้เกิดความยินดียินร้ายจะกลายเป็นความฝืดเคืองขึ้นภายในใจ การพิจารณาเป็นธรรมจะนำอาหารคือโอชารสแห่งธรรมเข้ามาหล่อเลี้ยงหัวใจ ให้มีความชื่นบานด้วยธรรมภายในใจ ให้มีความชุมชื่นด้วยความสงบแห่งใจ ให้มีความชุ่มชื่นด้วยความเฉลียวฉลาดแห่งปัญญา ไม่แสวงหาอารมณ์อันเป็นพิษเข้ามาสังหารใจของตน พยายามนำธรรมเข้ามาหล่อเลี้ยงเสมอ อายตนะภายในมี ตา หู เป็นต้น กระทบกับอายตนะภายนอก มี รูป เสียง เป็นต้น ทุกขณะที่สัมผัสจงพิจารณาเป็นธรรมคือ

ความรู้เท่าและปลดเปลื้องด้วยอุบายเสมอไป อย่าพิจารณาให้เป็นเรื่องของโลกแบบจับไฟเผาตัวเอง จะกลายเป็นความร้อนขึ้นที่ใจ จงพยายามกลั่นกรองอารมณ์ที่เป็นธรรมเข้าไปหล่อเลี้ยงจิตใจตลอดเวลา อาหารคือโอชารสแห่งธรรมจะหล่อเลี้ยงและรักษาใจให้ปลอดภัยเป็นลำดับ ที่อธิบายมานี้จัดเป็นสัมมาอาชีวะประการ ๑

ปฏิปทาข้อ ๖ ตรัสไว้ว่า **สัมมาวายาโม** *ความเพียรชอบ* ท่านว่าเพียรในที่สี่สถานคือเพียรระวังอย่าให้บาปเกิดในสันดาน ๑ เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป ๑ เพียรยังกุศลให้เกิดขึ้น ๑ และเพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วอย่าให้เสื่อมสูญไป ๑ **โอปนยิโก** น้อมเข้าในหลักธรรมที่ตนกำลังปฏิบัติได้ทุกขั้น แต่ที่นี่จะน้อมเข้าในหลักสมาธิกับปัญญาตามโอกาสอันควร พยายามระวังรักษาจิตที่เคยฟุ้งซ่านไปตามกระแสแห่งตัณหาเพราะความโง่เขลาฉุดลากไป ๑ ความดิ้นรน กวัดแกว่งของจิตที่เคยเป็นมา จงพยายามทรมานให้หายพยศด้วยอำนาจสติและปัญญาเป็นเครื่องฝึกทรมาน ๑ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมแก้กิเลสทุกประเภท จงพยายามอบรมให้เกิดขึ้นกับใจของตน ถ้าต้องการไปนิพพานดับไฟกังวลให้สิ้นซากจงอย่าเห็นศีล สมาธิ ปัญญา เป็นกรวดเป็นทราย ศีล สมาธิ ปัญญาทุก ๆ ขั้นได้ปรากฏขึ้นกับตนแล้ว อย่ายอมให้หลุดมือไปด้วยความประมาท จงพยายามบำรุงศีล สมาธิ ปัญญา ทุก ๆ ขั้นที่เกิด

ขึ้นแล้ว ให้เจริญเต็มที่จนสามารถแปรรูปเป็นมรรคญาณประหารกิเลสแม้อนุสัยให้สิ้นซากลงเสียที แดนแห่งวิมุตติพระนิพพานที่เคยเห็นว่าเป็นธรรมเหลือวิสัยจะกลายเป็นธรรมประดับใจทันทีที่กิเลสสิ้นซากลงไป

ในปฏิปทาข้อ ๗ ตรัสไว้ว่า **สัมมาสติ** *ความระลึกชอบ* ได้แก่การตั้งสติระลึกตามประโยคความเพียรของตน ตนกำหนดธรรมบทใดเป็นอารมณ์ของใจ เช่น พุทโธ หรืออานาปาณสติ เป็นต้น ให้มีสติระลึกธรรมบทนั้น ๆ หรือตั้งสติกำหนดในสติปัฏฐานสี่ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้งกำหนดเพื่อสมาธิทั้งการพิจารณาเพื่อปัญญา ให้มีสติความระลึกในประโยคความเพียรของตนทุก ๆ ประโยค จัดเป็นสัมมาสติที่ชอบข้อหนึ่ง

ปฏิปทาข้อ ๘ ตรัสไว้ว่า **สัมมาสมาธิ** คือ *สมาธิที่ชอบ* ได้แก่สมาธิที่สัมปยุตปัญญาไม่ใช่สมาธิแบบหัวตอ และไม่ใช่สมาธิที่ติดแน่นทั้งวันทั้งคืน ไม่ยอมพิจารณาทางด้านปัญญาเลยโดยเห็นว่าสมาธิเป็นธรรมประเสริฐพอตัว จนเกิดความตำหนิติโทษปัญญา หาว่าเป็นของเก๊ไปเสีย สมาธิประเภทนี้เรียกว่า*มิจฉาสมาธิ* ไม่จัดเป็นสมาธิที่จะทำบุคคลให้พ้นจากทุกข์ไปโดยชอบธรรม ส่วนสมาธิที่จะเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์นั้นต้องกำหนดลงไปในหลักธรรมหรือบทธรรมตามจริตชอบ

ด้วยความมีสติกำกับรักษาจนจิตรวมลงเป็นสมาธิได้ และจะเป็นสมาธิประเภทใดก็ตาม เมื่อรู้สึกจิตของตนสงบหรือหยุดจากการคิดปรุงต่าง ๆ รวมอยู่เป็นเอกเทศอันหนึ่งจากสิ่ง-แวดล้อมทั้งหลายจนกว่าจะถอนขึ้นมา จัดเป็นสมาธิที่ชอบ และไม่เหมือนสมาธิซึ่งรวมลงไปแล้วไม่ทราบกลางวันกลางคืน เป็นตายไม่ทราบทั้งนั้น เหมือนคนตายแล้ว พอถอนขึ้นมาจึงระลึกย้อนหลังว่าจิตรวมหรือจิตไปอยู่ที่ไหนไม่ทราบ นี่เรียกว่าสมาธิหัวตอ เพราะรวมลงแล้วเหมือนหัวตอไม่มีความรู้สึก สมาธิประเภทนี้จงพยายามละเว้นแม้ที่เกิดขึ้นแล้วรีบดัดแปลงเสียใหม่สมาธิที่กล่าวนี้เคยมีในวงนักปฏิบัติด้วยกัน วิธีแก้ไขคือหักห้ามอย่าให้รวมลงตามที่เคยเป็นมาจะเคยตัวตลอดกาล จงบังคับให้ท่องเที่ยวในสกลกายโดยมีสติบังคับเข้มแข็ง บังคับให้ท่องเที่ยวกลับไปกลับมาและขึ้นลงเบื้องบนเบื้องล่างจนควรแก่ปัญญาและมรรคผลต่อไป

ส่วนสัมมาสมาธิเมื่อจิตรวมรวมลงไปแล้วมีสติรู้ประจำอยู่ในองค์สมาธินั้น เมื่อถอนขึ้นมาแล้วควรจะพิจารณาทางปัญญาในสภาวธรรมส่วนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในกาย ในจิต ก็พิจารณาในโอกาสอันควร สมาธิกับปัญญาให้เป็นธรรมเกี่ยวเนื่องกันเสมอไป อย่าปล่อยให้สมาธิเดินเหินไปแบบไม่มองหน้ามองหลังโดยไม่คำนึงถึงเรื่องอะไรทั้งนั้น

สรุปความแล้ว สติ สมาธิ ปัญญา ทั้งสามนี้เป็นธรรมเกี่ยวเนื่องกัน โดยจะแยกจากกันให้เดินแต่อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ สมาธิกับปัญญาต้องผลัดเปลี่ยนกันเดิน โดยมีสติเป็นเครื่องตามรักษาทั้งสมาธิและปัญญา

นี่แลปฏิปทาทั้ง ๘ ที่ได้อธิบายมา โดยอิงหลักธรรมบ้าง โดยอัตโนมัติบ้าง ตั้งแต่ **สัมมาทิฏฐิ** ถึง **สัมมาสมาธิ** พึงทราบว่าเป็นธรรมหลายชั้น แล้วแต่ท่านผู้ฟังจะนำไปปฏิบัติตามภูมิแห่งธรรมและความสามารถของตน

ในปฏิปทาทั้ง ๘ ประการนี้ ไม่เลือกว่านักบวชหรือฆราวาส ใครสนใจปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้ ผล คือ **วิมุตติ** และ **วิมุติญาณทัศนะ** เป็นสมบัติอันล้ำค่าของผู้นั้น เพราะ ศีล สมาธิ ปัญญา รวมอยู่ในมรรคนี้ และเป็นเหมือนกุญแจไขวิมุตติทั้งสองให้ประจักษ์กับใจอย่างเปิดเผย

อนึ่ง ท่านนักปฏิบัติอย่าพึงเข้าใจว่าวิมุตติกับวิมุตติญาณทัศนะทั้งสองนี้แยกกันไปอยู่ในที่ต่างแดนหรือแยกกันทำหน้าที่คนละขณะ ที่ถูกไม่ใช่อย่างนั้น เขาตัดไม้ให้ขาดด้วยขวาน ขณะไม้ขาดจากกัน ตาก็มองเห็น ใจก็รู้ว่าไม้ท่อนนี้ขาดแล้วด้วยขวาน เห็นด้วยตากับรู้ด้วยใจ เกิดขึ้นในขณะเดียวกันฉันใด วิมุตติและวิมุตติญาณทัศนะก็ทำหน้าที่รู้เห็นกิเลสขาดจาก

ใจ ด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา ในขณะเดียวกันฉันนั้น จากนั้นแล้วก็ไม่มีปัญหาอะไรให้ยุ่งยากอีกต่อไป เพราะปัญหายุ่งยากก็คือปัญหากิเลสกับใจเท่านั้นที่ใหญ่ยิ่งในไตรภพเมื่อปล่อยใจอันเป็นปัญหาใหญ่ที่สุดแล้ว กิเลสซึ่งเป็นสิ่งอาศัยอยู่กับใจก็หลุดลอยไปเอง ศีล สมาธิ ปัญญา **วิมุตติและวิมุตติญาณทัศนะ** ก็ปล่อยวางไว้ตามเป็นจริงเรียกว่าต่างฝ่ายต่างจริงแล้วก็หมดคดีคู่ความลงเพียงเท่านี้

วันนี้ได้อธิบายธรรมให้แก่นักปฏิบัติทั้งหลาย โดยยกสมเด็จพระผู้มีพระภาคและพระสาวกทั้งหลายมาเป็นแนวทางให้ท่านทั้งหลายฟัง จะได้ตั้งเข็มทิศ คือ ข้อปฏิบัติของตน ๆ ให้เป็นไปตามพระองค์ท่านโดยไม่ลดละ เมื่อ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมที่ท่านทั้งหลายบำเพ็ญได้บริบูรณ์แล้ว วิมุตติและวิมุตติญาณทัศนะอันเป็นองค์พระนิพพานก็จะเป็นของท่านทั้งหลายอย่างไม่มีปัญหา

เพราะเหตุนั้น ธรรมทั้งหมดที่ได้กล่าวในวันนี้ ท่านผู้ฟังทุก ๆ ท่านจงเข้าใจว่ามีอยู่ในกายในใจของเราทุกท่าน ขอให้น้อมธรรมเหล่านี้เข้ามาเป็นสมบัติของตน ทั้งการดำเนินเหตุทั้งผลที่ปรากฏขึ้นจากเหตุอันดีคือ**วิมุตติพระนิพพาน**จะเป็นของท่านทั้งหลายในวันนี้วันหน้าโดยนัยที่ได้แสดงมา ขอยุติลงด้วยเวลาเพียงเท่านี้ เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

"พี่น้องทั้งหลาย โปรดทราบด้วยว่าหนังสือที่แจกไปแล้วนี้ได้ถอดออกจากหัวใจที่ปฏิบัติมาแทบล้มแทบตายนะ ถอดจากหัวใจมาพิมพ์เป็นเล่ม ให้พี่น้องทั้งหลายได้อ่าน ขอให้อ่านอย่างถึงใจ อ่านด้วยดี อ่านด้วยพินิจพิจารณา เพราะผู้เทศน์พิจารณาแล้วตั้งแต่เวลาปฏิบัติ พิจารณาเต็มภูมิก่อนเทศน์ เทศน์ไปตรงไหน พิจารณาไปพร้อมๆ ตรงนั้นๆ ก่อนจะออกมาเป็นคำพูดแต่ละประโยคๆ ปรุงมาเรียบร้อยแล้ว เพราะฉะนั้นผู้ฟังผู้อ่านพึงอ่านด้วยความพินิจพิจารณา เราเห็นคุณค่าของการอ่านได้อย่างถึงใจไม่ลืมเลือน หลวงตาบัวที่ยังมีชีวิตตกค้างอยู่เวลานี้ก็เพราะอ่านหนังสือนั่นเอง ไม่ใช่เพราะอะไรนะ"

เทศน์อบรม ณ สวนแสงธรรม

๑๔ เมษายน พศ. ๒๕๔๐